

Tatár nyelvjárási adalékok.

(Első közlemény.)

Az itt közölt nyelvényagot baskirföldi tanulmányútamon szedtem össze Ufa városában részint odavaló tatárok társaságában, különösen pedig egy CSANÜSEV nevezetű derék tatár tanító segítségével, kinek tollbamondása után jegyeztem fel a gyűjteményemben foglalt dalokat s a közmondások egy részét.

Hogy az ufai tatár nyelvjárás alaktani vázlatát mennél hamarabb összeállíthassam, CSANÜSEV úrral áttanulmányoztam egy kis könyvecskét, mely 1896-ban jelent meg Kazánban «*Xikäjät, un ikä xikäjät, öc törlö guzül bajtlär häm biş jözdän ärteyrak makallär*» czímmel.

Kérelmemre CSANÜSEV úr, a hol szükséges volt, az eredeti szöveget az ufa-vidéki tatárok nyelvjárása szerint átalakította diktálta le.

A mi ezt a nyelvjárást illeti, az a kazáni tatártól nem sokban különbözik, de azért külön nyelvjárási jellege megvan. Ezt a nyelvjárást beszélők különben a művelt baskirok is.

Arab és perzsa eredetű elemei már meglehetősen alkalmazkodtak ugyan a tatár hangtan sajátosságaihoz, de az írástudó emberek ebben a tekintetben szeretnek az eredeti kiejtés megtartásával tüntetni, sőt azt is volt alkalmam tapasztalni, hogy azok, a kik oszmanli történelmi könyveket olvastak, különös kedvvel kevernek beszédükbe oszmanli alakokat.

A köznyelven különben az orosz hatás is egyre jobban érvényesül. *Paçti önöttöm* (majdnem elfelejtettem; *paçti* = почти); *sobstvenno govarja min änglamajmen* (tulajdonképpen én nem értem; *sobstvenno govarja* = собственно говаря)-féle felemás mondatokat oroszul tudó tatároktól lépten-nyomon lehet hallani, és

nagyon valószínű, hogy az a kis fellendülés, a mely az utóbbi időben a tatár irodalomban észlelhető, nem lesz képes az orosz jövevényszavaknak napról-napra erősödő szaporodását megakadályozni.

Végül megjegyzem, hogy RŪBAKOV, a ki 1894—95-ben tanulmányozta az uralvidéki mohammedánok népdalait, Ufában és vidékén számos tatár népdalt jegyzett fel s azokat dallamaikkal együtt közölte 1897-ben Музыка и пѣсни Уральскихъ Мусульманъ съ очеркомъ ихъ быта czímmel; de mivel a nyelvet nem ismerte, szövegei nagyon hibásak, úgyhogy RADLOFF, ki a szövegeket átvizsgálta, az 53. lap alján jegyzet alakjában a következőket mondja: «A szerző a tatár nyelv ismerete nélkül írta le ezeket a dalokat s fordításukat oroszul tudó tatárok segítségével állította össze. Ezért kénytelen voltam kiigazgatni a szöveget is, a fordítást is. Ezen rendezésnél megelégedtem a szavak helyes elosztásával és valamennyire egységes helyesírás bevezetésével, közelebb vivén azt a keresztény tatárok helyesírásához. Sok kétes dolgot kiigazítatlanul hagytam, mivel gyakran fel lehet tenni a helyi énekesek és személyek nyelvjárásának befolyását, kik a szerzőt a fordítások összeállításában támogatták, oly befolyást, melyet ellenőrizni nem volt módomban. Ez a munka nehéz és hálátlan volt, és kénytelen voltam a példák egy részét, mivelhogy teljesen érthetetlenek voltak, egészen törölni.»

RŪBAKOV ufai dalszövegei meggyőződésem szerint jelen alakjukban nyelvészeti szempontból teljesen értéktelenek.

I. Nyelvtan.

I. Hangtani megjegyzések.

Az ufai tatár nyelvjárás hangjainak jelzésére a következő betűket találtam alkalmasaknak: *a, á, ä, b, c, č, ċ, d, é, e, f, g, ġ, h, ħ, i, j, k, l, l', m, n, ó, ö, p, r, s, š, t, t', u, uu, w, z, ž, ž'.*

Ezek közül *c, č, h, l, t, ž* csak jövevényszavakban fordulnak elő: *gastińica* (orosz: гостинница) vendéglő, *kancéllar v. kancéllareja* (orosz: канцелярія) iroda, *gullät ütärgü* sétálni (orosz: гулять), *här* (p. هر) minden, *cižowka* dutyi.

ç tatár szavakban néha *k*-val váltakozik: *áçea* v. *ákca* pénz, *jáčşe* v. *jáksşe* jó. Néha arab *ح* v. *ح* helyett áll: *çáwa* (arab: هوا) levegő, *çájlä* (arab: حيلة) ravaszság.

j úgy tatár, mint idegen eredetű szavak elején váltakozhatik *ş*-vel, sőt sokszor épp úgy mint az utóbbi, majdnem magyar *gy*-nek hangzik: *jil* v. *şil* szél; *şan* v. *jan* (perzsa: جان) lélek. Az *uj* *uj*, *ej*, *ej* kapcsolatban, ha a szótag hangsúlytalan, és mássalhangzó előtt áll, gyakran kiesik: *sujläşergä* v. *suläşergä* beszélgetni; *ujneçj* v. *uneçj* játszik, de: *ujneçlar* v. *uneçlar* játszanak.

k átírásomban ق és ك helyett áll; e két hangérték között azonban a különbség csak annyi, a mennyit az ember a vele kapcsolatban lévő magánhangzónak magas vagy mélyhangú volta szerint önkénytelen megtesz.

w-vel azt a gyenge ajakhangot jelölöm, mely például az *ua* hangcsoport ejtésekor az *u* és *a* között a hangür kitöltésére keletkezik.

ç nem felel meg teljesen a török چ hangnak s olyanformán keletkezik, mint hogyha az utóbbit *t* és *ş* elemekre bontva a *t*-t csak alig hallhatólag az *ş*-sel egybe olvadva ejtenők. Gyakorlatlan fül az *ş*-től alig tudja megkülömböztetni, de azért nem *ş*, mint a hogy PAASONEN «Zur tatarischen Dialektenkunde» című tanulmányában (KSz. 1902) jelzi.

ç a tiszta چ hangtól éppen úgy különbözik, mint a fentebb leírt ç a چ-től; de azért nem ç. RÜBAKOV felületes megfigyeléssel gyakran ж-vel írja. Egyébként lásd a *j*-ről mondottakat.

Labializálás.

Tiszta *a* az első szótagban úgyszólván csak idegen szavakban hallható; különben mindig *ä* helyettesíti: *ät* ló; oszm. *at*; *käzek* karó; oszm. *kazik*. Ha az első szótagban *ó* vagy *u* van, akkor a második szótagnak — kivéve, ha rag, vagy élő képzőelem — *a* hangja szintén labializálódik: *tóják* pata, *turáj* mező, de *jelra* folyó.

Ha a második szótag, képző vagy rag, akkor *a* hangja az első szótag *u* vagy *ó* hangjának befolyása alatt kissé labializálódik.

a nélkül azonban, hogy az *á* fokát elérné. Ugyanily befolyása van a második szótag *a*-jára az első szótagbéli *á*-nak. Ezt a gyengébb labializálást jelöletlenül hagytam. E szóban: *jámanlar* tehát az első szótag *á*-ja azonos a magyar *a*-val, az utolsó szótagé az olasz *a*-val, míg a középső szótag *a*-ja a kettő közötti átmenetet alkotja.

A megelőző szótag *ö* vagy *u* hangzója az *ä* hangot is labializálja, de csak nagyon gyengén: *töjä* teve, *kubäläk* pillangó szavakban a *jä*, *bä* szótagok *ä*-je kissé kerekesebb szájnnyílással ejtődik, mint a rendes *ä*, melynek teljes labializálódásával találkozunk például az *uzöggé* (csag. *özängü*, oszm. *üzengi*) kengyel szóban.

Kettőshangzók.

Igazi kettőshangzók az ufai tatárságban *äu* és *äu* erősen labializált *ä*, *ä*-vel: *čäukä* csóka, *äuna*- hemperegni, *säu* (csag. *saγ*, oszm. *sā*) egészséges, *ujnäu* játszás, *jäsäu* élés, élet; míg a kazáni *ju*, *eü* majdnem kivétel nélkül *ü*, *ü*-vé változott: *äjü* (kaz. *ajju*) medve, *kelü* (kaz. *kylju*) csinálás, tevés, *kutäru* (kaz. *kütäreü*) felemelés.

Magánhangzóilleszkedés.

A képző vagy rag mély- vagy magashangú voltára nézve a hangrendileg még ki nem alakult jövevényszavaknál az utolsó szótag magánhangzója dönt, és így pl. *tähärät* (arab. طهارت) mosakodós, magashangú járulékokat vesz föl.

Mélyhangúak után a képző vagy rag magánhangzója *a* vagy *e*, magashangú szavakban *ä* vagy *é*: *äsa*- enni: *äsaran* evett; *kel*- tenni: *keldem* tettem; *bölöt* felhő: *bölötle* felhős; *kul* kéz: *kuleγ* kezed; *jäsä*- élni: *jäsägän* élt; *kil*- jönni: *kildem* jöttem; *bél*- tudni: *béldem* megtudtam; *köc* erő: *köclé* erős; *kuz* szem, *kuzéγ* szemed. Azonban itt is érezhető a labiális hangzók befolyása, a mennyiben megelőző *ó*, *u* hang mellett a képző vagy rag magánhangzója lehet a szokottabb *e* helyett *ö* vagy *u*, és *ö* és *u* hangzós tövek után *é* helyett *ë* vagy *u*: *bölötlö* = *bölötle*, *kuluy* = *kuleγ*, *köclö* = *köclé*, *kuzuy* = *kuzéγ*; *ëj* ház: *ëjem*, *ëjem* v. *ëjum* házam.

A magánhangzók időmértéke.

A szó első tagjában *á, u, uu, i*, ha a szótag rag vagy képző hozzájárulása nélkül is nyílt, rendszeren megnyúlnak, a legtöbb esetben azonban csak félhosszúra, s csak kevés szóban találunk teljes hosszúságot, a mi *á* hangzóval csakis az *át* név szónál fordul elő következetesen, míg az *át* ló szónak *á*-ja rövid. Ha azonban a szótag ragozás folytán zárttá lesz, a kezdő szótag magánhangzója okvetetlenül megrövidül: *urgn* (félhosszú *u*-val) vagy *üren* hely, de *urnem* (rövid *u*-val) helyem. Félhosszan, néha szinte egészen hosszan ejtődik az *-a -ä* igenévképző: *tábāmen; äjtälär* mondják, majdnem: *äjtälär*.

A *-ran, -gän, -kan, -kän* képzős igenév magánhangzója is rendszeren megnyúlik személyragozás esetén: *sëjgän* szeretett (rövid *ä*-vel), de *sëjgänem* szeretöm, kedvesem, majdnem *sëjgänem*.

Némi nyújtás tapasztalható szóvégi magánhangzókön is, különösen ha ragozás közben szótagjuk nyílt marad: *bāla* gyermek, *bālanē* a gyermeket, majdnem *bālānē* *e*-ből, mely az *i*-hez egyébként is nagyon közel áll, ily esetben rendszeren *ī* lesz: *kēsē* vagy *kēsī* egyén, ember, míg az *e*, ha hasonló helyzetben erősen nyújtják és hangsúlyozzák, majdnem egészen úgy hangzik, mint az orosz *и*: *kezne* a leányt, ha ragja különös nyomatékkal ejtődik, majdnem *keznej*-nek hangzik.

A nyújtással szemben megvan a rövidülés, sőt teljes kiesés jelensége is, mely különösen az *ó, ö, é* hangokat, ritkábban az *e* hangot éri, ha nyílt szótagban vannak és hangsúlytalanok; így *tórām* állok, *kētū* nyáj, *bělām* tudok szavakban az *ó, ö, é* hangok nagyon rövidek. Az ilyen hangzók, ha elhagyásuk a kiejtést nem nehezíti, úgyszólván teljesen kiesnek, úgyhogy pl. *tóra* áll, *kälterej* reszket, *kērā* bejön, *kēsē* ember és hasonlók majdnem állandóan így hangzanak: *tra, kälterej, krā, kšī*. Természetes, hogy ilyen esetekben a mondatbéli helyzet is dönt, nemcsak magának a szónak hangalakja, mert míg pl. egész könnyen ejthető, mint a hogy ejtik is: *enā blän* tüvel, addig csakis így helyes: *āt belän* lóval.

Hangsúly.

A hangsúly rendszeren a szó utolsó tagján van, s mint láttuk, a magánhangzók hosszúságát is befolyásolja. A tatár hangsúly nem oly erélyes, mint a baskir, de azért a folyó beszéd elég pattogó.

Hangsúlytalanok a járulékok közül az *i*-lenni igének egytagú alakjai: *kitkärndé* ment volt (*dé* = *idé* volt), továbbá a *-men* (*-mèn*), *-sen* (*-sèn*), *-bez* (*-bèz*), *-sez* (*-sèz*) igei személyragok: *bàra'bez* megyünk, *kèrgä'nmen* bementem. Egyéb járulékok hangsúlyosak: *âtka'* lónak, *kuzé'ŋ* szemed, *bàre'p* menve, *jerlamajenča'* nem énekelvén.

Tővégi hangváltozások.

Magánhangzóval kezdődő képző vagy rag előtt mélyhangú szavak végén álló *k* *γ*-vá, magashangúak végén álló *k* *g*-vé változik, *p* hasonló helyzetben *b*-vé lesz: *köläk* fül: *köläŋe* füle; *çgk-* kimenni: *çęrar-* (*çękar-*) kivenni; *işäk* szamár: *işägem* szamaram; *jik-* befogni: *jigęp* befogván; *tip-* rúgni: *tibä* rüg. A *-p*, *-ęp*, *-ęp*-képzős igenév *p*-je magánhangzós kezdetű szó előtt gyakran *b*-nak hangzik.

Idetartozó jelenség: *ärtek* különb, comparativus: *ärteŋrak*; *kęčkerep* kiáltva: *kęčkerebrak* kiáltóbban, hangosabban.

Az *äu*, *äu*, *ü*, *ü*-végű szavak mássalhangzós végzetűeknek tekintődnek, s oly ragoknál, melyeknek magánhangzós kezdetű alakjaik is vannak, ezeket veszik fel, miközben a hangür betöltésére egy *w* hangot fejlesztenek: *äu-* dölni: inf: *äuwarŋa*; *säu-* fejni: *säuwa* fej; *bärü* menés: *bärüwem* menésem; *ęsläu* dolgozás: *ęsläuweŋ* dolgozásod.

Ragok és képzők kezdő mássalhangzója.

A torok- és foghangon kezdődő képzők és ragok *ç*, *f*, *k*, *p*, *s*, *ş*, *t*-végű tövekhez *k*, *t* kezdetű alakjukban, minden más tőhöz *ŋ*, *g* illetve *d* kezdetű alakjukban járulnak, pl. *káč-* futni; *käckan* elfutott; *işäk* szamár: *işäkkü* szamárnak; *käk-* verni: *käktem* vertem; *ut-* elmúlni: *uthän* elmúlt; *käl-* maradni: *kälŋan* maradt; *kër-* bemenni: *kèrgän* bement; *küzä* kecske: *küzägü* kecskének; *äl-* venni: *älđem* vettem.

II. Alaktani vázlat.

Helykímélés végett a szóképzést külön nem tárgyalom. Az érdeklődőnek ebben a tekintetben elegendő anyagot nyújt a szójegyzék, melyet lehetőség szerint etymologikusan szedtem rendbe. Ezért egyenesen áttérek az egyes beszédrészek ragozására, a kazáni tatársággal ismerősnek a szükségesnél valamivel többet, a csak az oszmánlihoz vagy csagatajhoz értőnek éppen eleget nyújtva ahhoz, hogy a közlendő nyelvanyagot megérthesse.

A) A főnév.

A többesszám képzője névszóknál általában *-lar*, *-lär*, melynek *l*-je csak ritkán hasonul megelőző *n*-hez: *áta* atya: *átalar* atyák; *ét* kutya: *étlär* kutyák; *käjén* nyírfa: *käjénlar*, néha *käjennar* nyírfák; *kön* nap: *könlär*, néha *könnär* napok.

A birtokos személyragok magánhangzón végződő főnevek után a következők: Egyesszám 1. szem. *-m*; 2. szem. *-ŋ*; 3. szem. *-se*; *-së*; többesszám 1. szem. *-bez*, *-bëz* (néha *-mez*, *-mëz*); 2. szem. *-gez*, *-gëz* (néha *-hez*, *-hëz*); 3. szem. *-se*, *-së*, vagy *-lare*, *-läre*; mássalhangzón végződők után: egyesszám 1. szem. *-em*, *-ëm*; 2. szem. *-eŋ*, *-ëŋ*; 3. szem. *-e*, *-ë*; többesszám 1. szem. *-ebez*, *-ëbëz* (néha *-emez*, *-ëmëz*); 2. szem. *egez*, *egez* (néha: *ehez*, *ehez*); 3. szem. *-e*, *-ë* vagy *-lare*, *-läre*, azzal a megjegyzéssel, hogy a magánhangzók illeszkedéséről mondottak szerint az *e*, *ë* magánhangzók helyébe esetleg *ó*, *u*, illetőleg *ö*, *u*, is léphet. Példák: *árba* szekér, *kämä* csónak, *kämçë* korbács, *közgö* tükör, *ät* ló, *kunak* vendég, *ët* kutya, *itëk* csizma: *árbam* *árban*, *árbasë*, *árbabëz* (v. *árbamez*), *árbagez* (v. *árbanez*), *árbasë* | *kämäm*, *kämäŋ*, *kämäsë*. *kämäbëz*, *kämägez*, *kämäsë* | *kämçëm*, *kämçëŋ*, *kämçësë*, *kämçëbez*, *kämçëgez*, *kämçësë* | *közgëm* *közgëŋ*, *közgösë* (v. *közgösö*), *közgëbez*, *közgëgez*, *közgösë* (v. *közgösö*) | *ätëm*, *ätëŋ*, *ätë*, *ätëbez*, *ätëgez*, *ätë* | *kunareŋ*, *kunareŋ*, *kunare*, *kunarebez*, *kunaregez*, *kunare* | *ëtëm*, *ëtëŋ*, *ëtë*, *ëtëbëz*, *ëtëgez*, *ëtë* | *itëgëm*, *itëgëŋ*, *itëgë*, *itëgëbez*, *itëgëgez*, *itëgë* | *árbalareŋ* *szekereim*, *árbalareŋ*, *árbalare*, *árbalarebez*, *árbalaregez*, *árbalare* | *étlärëm* *kutyáim*, *étlärëŋ*, *étlärë*, *étlärëbez*, *étlärëgez*, *étlärë*.

Jegyzet. A *-lare*, *-läre* végzet ritkán használatos egy birtok mellett; *árbalare*, tehát rendszeren «szekerei» v. «szekereik,» csak

ritkán «szekerük.» A birtokos személyrag kettőzésével találkozunk ilyen szavakban mint: *kajsege* melyik, *bérésé* v. *bérsé* egyik, *kubésé* a legtöbbje; sőt a harmadik személyű birtokos személyrag értékének egész elhomályosodása tapasztalható pl. a *kajsegez* melyikünk? a melyikünk; *kajsegez* melyitek? a melyitek alakokban.

Viszonyragok. A főnév tö- vagy személyragos alakja lehet határozott vagy határozatlan alany, vagy tárgy, bizonyos esetekben jelző vagy határozó: *cäukä öca* a csóka röpül; *čebën-lär kerä* a legyek bejönnek, v. legyek jönnek be; *bäsem äwurta* fáj a fejem; *tölké töttöm* rókát fogtam; *timër larak* vasfésű; *kič* este (adv.); *köz könö* ősszel; *měj jel jäsäü* ezer évig élni; *ätne išük dirsen* a lovat számárnak mondd.

A genitivus ragja *-nej* (*-nuj*, *-nönj*), *-něj* (*-nuj*, *něj*): *ätnej* a lónak, *étlärněj* a kutyáknak, *kulnej* v. *kulnuj* a kéznek; *košnej* v. *košnönj* a madárnak; *ätamnej* atyámnak; *esäkläreněj* szamarainak v. szamaraiknak; *kuzněj* v. *kuznuj* a szemnek; *köčöněj* v. *köčöněj* erejének. — A genitivus ragjával ellátott birtokos jelző mindig határozott: *päriněj keze* a boszorkánynak a leánya; míg a genitivusi rag elmaradása azt jelenti, hogy a birtokos határozatlan s tulajdonképpen jelzői összetétellel van dolgunk: *päri keze* boszorkányleány v. a boszorkányleány.

A dativus *-ra*, *-gä*, *-ka*, *-kä*, mely harmadik személyű birtokosrag vagy *-ke*, *-ké*, *-re*, *-gé* képzős szavak után *-na*, *-nä*, egyesszámú első és második személyű birtokosrag után *-a*, *-ä* alakban jelentkezik: *ätara* atyának; *ätabezra* atyánknak, *tějägä* tevének; *étégégä* kutyátnak; *ätka* lónak, *išäkkä* számárnak; *ätasena* atyjának, *tějälärenä* tevéinek v. tevéiknek, *bäšema* fejmenek, *kruzemä* szememnek, *bäšena* fejednek, *kuzenä* szemednek; *ätamneke* (= *ätamnej-ke*) atyámé: *ätamnekena* atyáménak, *tějänéké* (= *tějäněj-ké*) a tevéé: *tějänékänä* a tevéének, *juldarę* az úton levő: *juldaręna* az úton levőnek, *jirdägä* a földön levő: *jirdägenä* a földön levőnek. A dativus részeshatározón kívül különösen helyhatározókat képez a «hovä»? kérdésre: *jirgä jitä* földre ér, földig ér; *kjāzazra jazaręa* papirosra írni; *öjönä kajtkan* hazatért.

Az accusativus ragja *-ne* (*-nu*, *-nö*), *-ně* (*nu*, *-nö*), mely harmadik személyű birtokosrag, továbbá a fentebb említett *-ke*, *-ké*, *-re*, *-gé* képzők után rendszeren *-n* (ritkán *-ne*, *ně*) alakban

jelenik meg: *kulemne* kezemet, *kulne* v. *kulnu* a kezet; *kóšne* v. *kóšnö* a madarat, *kuzéyne* szemedet, *kēcne* v. *kēcne* az erőt, *mullane* a mollát, *čumäläne* a boglyát, *išügen* szamarát, *burek-lären* süvegeiket; *átamneken* (v. *átamnekene*) atyámét. *jirdägen* v. (*jirdägené*) a földön levőt. Az accusativus ragjával ellátva a főnév rendszeren határozott tárgy, ha csak nincs előtte a *bér* (egy) határozatlan névelő: *kubälükne töttöm* a pillangót megfogtam, *míg: kubäläk töttöm* v. *bér kubälükne töttöm* (egy) lepkét fogtam.

A locativus ragja *-da*, *-dä*, *-ta*, *-tä*; harmadik személyű birtokosrag, vagy *-ke*, *-ké*, *-ge*, *-gë* képzők után *-nda*, *-ndä*: *kulemze*da kezünkben, *gubudä* köpüben v. a köpüben, *jerakta* távolban, *täräktä* fán, a fán, fában; *kuzendä* szemében, *köläk-larendä* füleiben, *átamnekenä* atyáméban, *jirdägendä* a földön levőben. A locativus rendszeren a «hol?» kérdésre képez helyhatározót, ritkábban a «hova?» kérdésre. *čänada* szánkóban, ritkán «szánkóba». A locativushoz járulhat a *-ge*, *-gë*, képző, mely a «levő» értelmű: *jirdäge* a földön levő.

Az ablativus ragja *-dan*, *-dän*, *-tan*, *-tän* (néha *n*- után *-nan*, *-nän*) harmadik személyű birtokosrag vagy *-ke*, *-ké*, *-ge*, *-gë* képzők után *-ndan*, *-ndän* (ritkán *-nnan*, *-nnän*): *átadan* atyától, az atyától, *išügendän* szamaradtól, *ättan* lótól, a lótól; *ättän* kutyától, *ikmäktän* kenyértől, kenyérből, *kulendan* (ritkán *kulennan*) kezéből, *kuzlärendän* szemeiből; *átamnekenän* atyámétől, atyáméből, *jirdägendän* a földön levőtől, a földön levőből. Költői nyelven előfordul e ragnak *-den*, *-dän*, alakja is: *järdän* szeretőtől, *jékättän* legénytől. Az ablativus, mint a fentebbi példákból is látható, különféle helyhatározókat képez a «honnan?» kérdésre; azonkívül képezhet eredet-, ok-, hasonlítási és egyéb határozókat is: *börnöndan kän ära* oromból vér folyik, *buktan këräk buljan* trágából lapát lett, *bu täbeštan sējendäm* ennek a leletnek megörültem, *bér kemsäné kölärendän tärterra* valakit fülénél fogva húzni, valakinek a fülét meghúzni, *tél keleştan utkän* a nyelv élesebb a kardnál.

Az abessivus ragja: *-sez*, *-söz* (néha: *-suz*, *-soz*, *-suuz*, *-söz*): *äkčasez* pénz nélkül, *ikmäksöz* kenyér nélkül. Az abessivus egyszersmind fosztóképzős melléknév: *köcsöz* v. *köcsöz* erőtlen, *bälasez* őj gyermektelen ház, s mint ilyen ellentéte a *-le*, *-lë* (*-lu*, *-lö*, *-lu*, *-lë*) képzős mellézneveknek: *täšle* köves, *köölë* erős.

A casus comparativus ragja *-daj, -dáj, -taj, -táj*: *jelandaj* mint a kígyó; *išäktáj* mint a szamár, szamár módjára. Ugyanez a casus jelzőképen is használható, különösen névmá-soknál: *nindäj jímés* milyen gyümölcs.

Hasonló értékű körülbelül a *-ča, -cä* rag is, mely harmadik személyű birtokosrag után *-nča, -ncä*, alakú: *tätarča* tatárul, *änęj suzënë* v. *änęj suzë bujenča* az ő szavai szerint. Ennek is van jelzői használata: *bëznęj tätarča télëbëz* a mi tatár nyelvünk.

Jegyzet. Ritkán előforduló rag *-en, -ën (-ön), -nä*: *keşen* télen, *tönnü* éjjel.

B) A melléknév.

A melléknév mint jelző se többesképzőt se viszonyragokat nem vesz fel, s mint állítmány is rendszeren változatlan: *jáman át* rossz ló, *jáman átlar* rossz lovak, *jáman átlaręa* rossz lovaknak, *bu átlar jáman* ezek a lovak rosszak.

A tulajdonság magas foka a török-tatár és mongol nyelvekben egyaránt bőven előforduló reduplicatióval, csekélyebb foka *-şel, -elt* képzőkkel fejezhető ki: *ák* fehér: *áp-ák* nagyon fehér, hófehér, *áksel* v. *áşsel* fehéres, halovány, *säre* sárga, *şöke*: *sáp-säre* igen sárga, egészen sárga, *särşelt* sárgás sat.

A középfok képzője *-rak -räk*: *mätur* szép: *mäturrak*, *kup* v. *kub* sok: *kubrük* v. *kübäräk*, *bik* nagyon: *bigräk* jobban, inkább, *ártek* fölös: *árteęrak* több, külömb. Középfokot képezhetünk azonban úgy is, hogy a melléknév elé a *bigräk* v. *ártek*, *árteęrak* szót tesszük: *bigräk mätur* szebb; továbbá maga a pusztá melléknév is comparativus értékű, ha a hasonlító határozó, mely mindig ablativusban áll, ki van tevé: *keleştan utkën* kardnál élesebb.

Jegyzet. Hogy hasonlító határozó nélkül a pusztá melléknévnek lehet-e középfok értéke, mint például az ilyen csagataj kifejezésben: *kajşı jayşı* «melyik jobb?» nem volt alkalmam megfigyelni.

A felsőfok úgy alakul, hogy a melléknév elé az *ıy* szócskát tesszük: *ıy mätur* legszebb. Megjegyzendők még az ilyen kifejezések: *bär jékëtnęj jámanę* (minden legénynek a rossza) a legrosszabb legény, vagy: legrosszabb legények.

Jegyzet. A melléknév főnévül használva minden tekintetben a főnév ragozását követi.

C) A számnév.

Töszámnevek. A töszámnevek melléknévi alakjai: 1 *bér*, 2 *iké*, *iké*, 3 *öc*, 4 *duurt*, *duurt*, 5 *biš*, 6 *älté*, 7 *jidé* 8 *sigéz*, *sigéz*, 9 *tuzez*, *tūgez*, 10 *un*. 11 *unbér*, 12 *uniké*. 20 *jigérmé*, *jigérmé*, 30 *utez*, *üte*, *ütuz*, 40 *kegek*, 50 *illé*, 60 *ältmeš*, 70 *jit-més*, 80 *siksän*, 90 *tuksan*, 100 *jéz*, 1000 *mey*.

Csak önállóan használhatnak: *béräü*, *beräü*, *b'räü* egy, *egyik*, *ikäü* kettő, ketten, *öcäü* három, *hárman*, *duurtäü* v. *durtäü* négy, *négyen*, *bišäü*, *ältäü*, *jidäü*, *sigézäü*, v. *sigézäü*, *tuzezäü* v. *tūgezäü*, *unäü* sat.

Sorszámnevek: *bérenčé* v. *äuwäl* (ar. أول) első, *ikénčé* v. *ikénčé* második, *öcénčé*, *durténčé*, *bišénčé*, *älténčé* *jidénčé*, *sigézénčé*, *tuzezénčé*, *unénčé* sat. A sorszámnevek végső magánhangzója gyakran egészen hosszúnak hallatszik: *bérenčü*, *ikénčü* sat.

Osztó számnevek mássalhangzón végződő töszámokból *-ar*, *-är*, magánhangzón végződőkből *-sar*, *-sär* képzővel alakulnak: *bérär* egy-egy, egyenként, *ikésär* kettenként, *kettesével*, *durtär* néggyével, *néggy-néggy ältešär*, *unar*, *jigérmésär* sat.; megjegyzendő: *béräm*-*béräm* egyenként.

Hozzávetőleges vagy szorzó számnevek alakulnak *-lab*, *-läb*, képzővel, mely tulajdonképpen igenévnék látszik olyformán, hogy a számnévből előbb a *-la*, *-lä*. denominális ige-képzővel «egyezni», «kettőzni» sat. értelmű igék alakultak: *bérläb* v. *bérärläb* körülbelül egy, vagy egyszer; *unlab* v. *unarlab* körülbelül tíz, vagy tizszer; pl. *jözläb ärtek* százszor is több.

Szorzó számnevek *täpker*, *kät rät*, *kärrä* (ar. كتر), *märtäbä* (ar. مرتبة) fok, *rät* (orosz: рядъ) rend szókkal alakulnak: *öc kärrä*, *öc täpker*, *öc märtäbä* háromszor, *duurt kät* négyszeres, *duurt rät* négyrét, négyszer.

Törtszámnevek a következő minta szerint alakulnak az *ölés*, *ölös* rész. szó segítségével: $\frac{2}{3}$ = *öctän iké ölés*, $\frac{5}{10}$ = *undan biš ölös*. Ezenkívül megjegyzendő: $\frac{1}{2}$ *järte*, *bér järtem* egy és fél, *öc järtem* három és fél, harmadfel. $\frac{1}{4}$ = *čirék* (p.

چهاريك, چيرك), $\frac{1}{8}$ = *âcmyxa* (or. *осмыха*), rendszeren $\frac{1}{8}$ font értelemben.

Határozatlan számnevek: *kup, kub* sok, *bér nicä* egynéhány, *bér nicä tâpker* egynéhányszor sat.

A számnevekkel kapcsolatban megjegyzendők még a következő kifejezések: *nicä, kub-më* hány, mennyi? *nicäncë* hányadik? *nicä kârrä, nicä märtäbä, nicä tâpker, nicä rät* hányszor? *rätëndä nicä, nicäläb* hányanként? *sârat bërdü* egy órakor, *sârat durttä* négy órakor. — *âjneñ nicäncë këné* a hónapnak hányadik napja, hányadika? *âjneñ unençë këné* a hónap tizedik napja, tizedike, tizedikén.

Jegyzet. A *-lab, -lâb* képző, ha a számnév jelzőül áll, a főnév után teendő: *këndä nicä sâratlab ukejsen* naponként hány óráig szoktál olvasni?

A számnév után rendszeren egyszám áll.

D) Névmások.

Személynévmások: *min, én, G. minëm v. minëñ, D. miyü* nekem, *A. minë* engem, *L. mindä* bennem, *nalam, Ab. mindän* tölem. — *sin* te, *G. sinëñ sänëñ, D. siyü, A. sinë, L. sindä, Ab. sindän.* — *ül ö, G. äneñ, D. äya, äyar äzarça, A. äng, L. ända, äyarda. Ab. ändan, äyardan.* — *bëz* mi *G. bëznëñ, D. bëzgü, A. bëznë, L. bëzdä, Ab. bëzdän.* — *sëz* ti, *G. sëznëñ, D. sëzgü, A. sëznë, L. sëzdä, Ab. sëzdän.* — *âlar* ök, *G. âlar-nëñ, D. âlarça, A. âlarng, L. âlarda, Ab. âlardan.*

Megjegyzendő, hogy *bëz* és *sëz* mellett előfordul *bëzlär, sëzlär* is rendes ragozással. A költői nyelvben használatosak a következő alakok: *bän* én, *G. bänëm, A. bänë, L. bändä, Ab. bändän v. bändën.* — *sän* te *G. sänëñ, A. sänë, L. sändä, Ab. sändän v. sändën.*

A személynévmások genitivusa használatos a névmási birtokos kiemelésére, mely esetben az első és második személynél a birtokszó rag nélkül is állhat: *minëm ät* az én lovam, *siznëñ öjdä* a ti házatokban.

Visszaható névmás: *uz* maga: *uzëm* magam, *uzëñ* magad, *uzë* maga, *uzëbëz* magunk, *uzëgëz* magatok, *uzlärë* maguk. Mindezek az alakok főnevek módjára szabályosan ragozódnak s

függő eseteik az *uz* szóval még erősíthetők: *uz uzéyne* magad magadat, *uz uzénü* maga magának. Ugyancsak személyrag nélkül áll birtokosraggal ellátott főnevek előtt: *uz öjemdä* a magam házában.

Jegyzet. Elvértve — Törökországban járt tatároktól — hallottam *uz* helyett a *kündé* szót is.

Egymásraható névmások. Az egymásraható névmásokat általában az *-s* (*es*, *-es*) igeképző helyettesíti: *up*- csokolni: *ubés*- csokolózni; s azért csak ritkán fordulnak elő ily értelemben *ber*- *bér*- (a második *bér* mindig többesszámú birtokos személyraggal függő esetben), továbbá a ragozhatatlan *kâra-kârşę* (*kâra* nézni, *kârşę* szemben): *bız ber-béremęzgü kârendâşlâr bulamez* mi egymásnak testvérei vagyunk; *kâra-kârşę ubéstêlâr megölelték* (megcsókolták) egymást; *kâra-kârşę kul tötöstök kezét* fogtunk egymással.

Kérdő névmások: *kém* ki, kicsoda? G. *kémneñ*, D. *kémgä*, A. *kémne*, L. *kémdä*, Ab. *kémdän*. — *kémlâr* kik? — *nî*, *nî*, *něj* mi, micsoda? G. *niněj* v. *nîneñ* D. *nîgä*, A. *nî*, *nî*, *něj*, *nîne*, L. *nîdä*, Ab. *nîdän*. — *nästä* v. *nârsä* mi, micsoda? G. *nästäněj*, *nârsäněj*. D. *nästügä*, *nârsügä*, A. *nästänê*, *nârsänê*, L. *nästädä*, *nârsädä*, Ab. *nästädän*, *nârsädän*.

A *kâj* tőből, mely magában is használatos jelzőképpen: *kâj töştä* mely helyen? hol?-fele kifejezésekben, személyragozással származik: *kâjşę* v. *kâjşęşę* melyik? G. *kâjşęneñ*, D. *kâjşęna*, A. *kâjşęne* (igy!) L. *kâjşęnda* (v. *kâjşęda*), Ab. *kâjşęndan* (v. *kâjşędan*). — *kâjşębez* melyikünk? *kâjşęşęzę* melyiteknek?

A kérdő névmásokkal kapcsolatban megjegyzendők: *nîček*, *nîček* hogyan, milyen? *nîk* miért? *nîndäj* milyen? *kâcan* mikor? *kâjda* hol? hová? *kâjdan* v. *kâjan* honnan?

Mutató névmások: *bu* ez, G. *muneñ*, *müneñ*, *buneñ*, D. *muña*, *muñar*, *müñar*, *muñarğa*, *buña*, *buñarğa*, A. *mune*, *bune*, L. *munda*, *bunda*, Ab. *mundan* *bundan*. Többese: *bular* ezek. sat. — *şul* az, G. *şuneñ*, D. *şunar*, *şunarğa*, *şuña*, A. *şune*, L. *şunda*, *şunarda* Ab. *şundan*, *şunardan*. Többese: *şular* azok, ezek. — *şuşę* az, *amaz*, *tégę* az, az a bizonyos, *äleğę* az a bizonyos, az az illető, *şul nârsä* az a valami.

Jelzőül használva *bu* ez, *şul* az, valamint *ul* az, változatlanok éppúgy mint *tégę*, *äleğę* is.

A mutató névmásokkal kapcsolatban megjegyzendők még: *älaj* olyan, úgy; sokszor a német «ja» értelmében: *ändaj* olyan, *ända* oda, ott, *ändan* onnan, *bulaj* ilyen, így; *mundaj* ilyen, *munda* ide, itt, *mundan* innen; *šulaj* olyan, úgy, *šundaj* olyan, *šunda* ott, oda, *šundan* onnan; *šušenda* itt; *tégendä* ott, amott, amoda, *tégendän* onnan, amonnan; *bukadar* ennyi, *šulkadar* annyi.

Jegyzet. Más beszédrészeken is, de különösen mutató névmásokon fordul elő az *-uk*, *-uk*, erősítő szócska: *uluk* ugyanaz, éppen az, *šulkadaruk* éppen annyi, ugyancsak annyi.

Önálló birtoknévmások főnevek és névmások genitivusából alakulnak a *-ke*, *-ke* képzővel olyképpen, hogy a genitivusnak utolsó mássalhangzója kiesik: *ätamneke* atyámé, *etlärneke* a kutyaé; *mineke* enyém, *sinéke* tied, *ängke* övé, *bézneke* mienk, *sezneke* tietek, *älarneke* az övék, *minekelär* enyéim, az enyéim. E képző magánhangzója majdnem mindig hosszúnak hangzik pl: *kémnekī* kié? sat.

Határozatlan névmások: *béré* *bérése*, *bersé* valaki, *béreméz* egyikünk, *béregéz* egyitek; *bér kém* valaki, *bér kémsä*, *bér kémsänä*, *bér kesé* valaki, *älläkém* valaki. — *bér närsä*, *bér nästä* valami, *bér närsäkāj* valamicske, *fälänčä* (ar. فلان) valamely, egy bizonyos, *niček-tér* valahogyan.

Ha a «valaki», «valami» jelentésű névmásokhoz és hasonló kitételekhez a *da*, *dä* és, is kötőszót csatoljuk s az igét tagadó alakba tesszük, «senki», «semmi», «semikor», «soha» «semennyi» értelmű kifejezéseket kapunk: *bersé dä kilmäj* egyik se jön el, *bér nästä dä juk* semmi sincs, *bér kém dä miñü äjtmädé* senki sem mondotta nekem. — *hič* (p. هیچ) senki, egysem.

Här (p. هر) minden: *här jirdä* mindenütt, *hämmä* (p. همه), *hämmäsé*, *hämmäsé dä* mind, valamennyi, *här kesé* mindenki, *kullu* (ar. كل) minden: *kullu jirdä* mindenütt; *bär* minden, egész, *bäreg* *bärege*, *bäreg*, *bäreg da* valamennyi, az egész, *här käjsesg* mindegyik, *här käjsesmez*, *bäremez* mindnyájunk mindegyikünk. Ezen névmásokhoz, ha főnévi használatúak, minden értelmi változás nélkül járulhat a *da*, *dä* kötőszó, míg, ha jelzői használatúak, a *da*, *dä* a főnévhez csatlakozik: *béz bäremez da* mi mindnyájan, *késälneñ bären da jäläb* *betergän* az

egész kását felnyalta, *bär ikmäkné dä ášap bétërgän* az egész kenyeret megette.

A «bár», «akár» szavakkal összetett határozatlan névmásokat a tatár úgy fejezi ki, hogy a megfelelő névmás mellett az igét feltételes módba teszi és azt megtoldja a *da, dä* kötőszóval: *här kém kilsä dä* bárki jön is, *här nī kursän dä* bármit látsz is, *nikadar kečkersaęez da* bármennyit kiabáltok is.

Megjegyzendők még: *këšë* más, mások = oszm. *el*; *bäška butän, ikëncë* más; *ikëncë këšëgä* más valakinek, *ikëncë tölö* másféle.

A vonatkozó névmásokat a török-tatár nyelvek sajátos mondattani szerkezete és annak megfelelően alakult ige-ragozása szinte feleslegessé teszi, s azért nem is gyakoriak a hasonló kifejezések: *ädäm bär kém xäjwan ändan jäjšë der* van ember, a kinél az állat jobb (*kém . . . ändan* = hogy annál = a kinél). Határozottan pronomén relativum értékű azonban pl. a *käjšë* ilyen mondatban: *käjšëņę jāratsaņ, šüņę äł* a melyiket szereted, azt vedd el.

Jegyzet. A közlendő szövegekben előforduló névutókat, határozószókat, kötő- és indulatszókat az olvasó a szótárban találja.

E) Az ige.

Összetett igék. Az *it-*, *keł-* tenni, csinálni, *bul-* lenni igék fő- vagy mellékneveknek igei értelmet adnak: *namaz* (p. نماز) imádság: *namaz keł-* imádkozni: *xäjran* (ar. حيران) bámuló, elképedt: *xäjran bul-* elámulni, elképedni. Ily czélra különösen arab és perzsa infinitivusok és participiumok nyernek bő alkalmazást.

Deverbalis igéképzők:

a) *-n*, *-en* (*-un*, *-ön*), *-ën* (*-un*, *-ön*) képzővel bővülve a cselekvő ige a nyelvhasználat szerint visszahatóvá, állapotot jelzővé vagy szenvedővé válik: *jü-* mosni: *jüwen-* mosdani; *kur-* látni: *kurën-*, *kurun-* látszani, láthatónak lenni; *älda-* megcsalni: *äldan-* csalódnai, megcsalattatni. Az *-l*-végű igék szenvedő alakja mindig ezzel a képzővel alakul, pl. *äl-* venni; *älën* vétetni.

Szenvedő jelentés esetén a cselekvés alanya dativusban áll: *min äņa äldanmam* nem fogok tőle megcsalattatni, nem csaltam meg tőle magamat.

b) *-l*, mássalhangzó után *-el* (*-ul*, *-öl*), *-él* (*-ul*, *-öl*) képző hozzájárulása folytán a cselekvő ige szenvedővé válik: *jása*-csinálni, készíteni; *jásal-*, *tót-* megfogni: *tótól-*, *éšet* hallani: *ésetél-* v. *éstel*. Néha benható értelemmel: *jek-* ledönteni: *jejel*-összerogyni. Az *-l*-képzős szenvedő ige mellett a cselekvés alanya soha sincs kitéve: *bér tawuš éstelä* hang hallatszik; *munda kemez tábelmaj* itt kumisiz nem találtak.

c) *-š*, mássalhangzó után *-eš* (*-uš*, *-ös*), *-eš* (*-uš*, *-ös*) képzővel cooperatív, reciprok, néha gyakorító igék alakulnak: *kára-* nézni: *káraš-* egymásra nézni; *isänlä-* üdvözölni: *isänläš-* egymást üdvözölni; *täng-* ismerni: *tängš-* ismerkedni; *bul-* osztani: *bulš-* osztzkodni; *kér-* bemenni: *kérés-* együtt, közösen, kölcsönösen bemenni; *sörä-* kérdezni: *söräš-* kérdezősködni. Eltérő értelemmel: *kil-* jönni, *kilés-* illeni (tulajdonképpen összejönni.)

d) *-t*, *-der* (*-dör*, *-dur*), *-dér* (*-dur*, *-dör*), *-ter*, *-tér*, *-ez*, *-éz*, *-gez*, *-géz*, *-kez*, *-kéz*, *-ar*, *-är*, *-er* (*ur*, *-ör*), *-ér* (*ur*, *-ör*), képzőkkel az átható igéből műveltető, a bennható igéből cselekvő ige lesz. Eme képzők hol való alkalmazását általában a nyelv-
szokás szabályozza: *äšu-* enni: *äsat* etetni; *kér-* bemenni: *kért-* bemeneszteni, beereszteni; *äl-* elvenni: *älder-* elvétetni; *tü-* (*tuy-*) születni: *tüder-* szülni; *us-* nőni: *ustér-*, *ustur-* növeszteni; *äk-* folyani: *ägez-* folytatni, kiönteni; *im-* szopni: *iméz-* szoptatni; *kej-* felöltetni: *kegéz* öltöztetni; *käjt-* visszatérni: *käjtar-* visszatéríteni, visszaadni; *tös-* esni: *tösör-* ejteni, elejteni. Képzőhalmaz van például ebben: *éc-* inni: *écért-* itatni; töelváltozás ilyenekben: *ul-* meghalni: *utér-* (néha *ulter-*) megölni; *kil-* jönni: *kitér-* hozni. Az itt említett képzőkkel alakult igék leg többje lehet megengedő értelmű: *ägez-* folyani hagyni, *älder-* elvenni engedni sat.

e) *-yala*, *-gälä*, *-kala*, *-kälä* képzővel gyakorító igék alakulnak: *üter-* ülni: *üteryala-* üldögelni; *éc-* inni, *éckälä-* iddoggálni.

Tagadó igék. Tagadóvá lesz az ige ha tövét *-ma*, *-mä* képzővel megtoldjuk: *äl-* venni: *älma-* nem venni; *ézlä-* keresni: *ézlämä-* nem keresni *utér-* megölni; *utermä-* meg nem ölni; *üteryala* üldögelni: *üteryalama-* nem üldögelni. A bár van ige tagadója: *juk* nincs.

A tagadó ige ragozása a maga helyén megemlítendő eset kivételével teljesen egyezik egyéb *-a*, *-ä* végzetű igék ragozásával.

Mód- és időképzés.

a) A felszólító mód egyes második személye a pusztá igető: *ál végy! ézlämä ne keress! A felszólító mód többi személyei a következőképpen alakulnak: ál- venni: álaǰem vegyek, ál végy álsen vegyen, álaǰek vegyünk, áleǰez vegyetek, álsenlar vegyenek. — bir- adni: biräjem, bir, birsén, béräjek, biréǰez, birsenlär. — áša- enni: ášajem, áša, ášasen, ášajek, ášaǰez, ášasenlar. — ézlä- keresni: ézläjem, ézlä, ézläsén, ézläjek, ézläǰez, ézläsénlär. — kilmä- nem jönni: kilmäjem, kilmä, kilmäsén, kilmäjek, kilmäǰez, kilmäsénlär.*

A egyesszám második személye *-sana, -sänä* vagy *-le, -lé* szótaggal bővülhet: *ášasana* egyél hát! *kilsänä* gyere hát! *káralǰ* nézd csak!

Az első személynek néha szándékossági értelme van: *biräjem* adni akarok, *biräjek* adni akarunk.

b) A pusztá igetőből *-sa, -sä* képzővel feltételes mód alakul, a következő személyragozással: *ášasam* ha eszem, ha enném (a jövőben), *ášasay* ha eszel, ha ennél, *ášasa* ha eszik, ha ennék, *ášasak* ha eszünk, ha ennénk, *ášasaǰez* ha esztek, ha ennétek, *ášasalar* ha esznek, ha ennének: — *kit* menni: *kitsäm, kitsäy, kitsä, kitsäk, kitsäǰez, kitsälär.* — *älma-* nem venni: *älmasam, älmasay, älmasa, älmasak, älmasaǰez älmasalar.* — Az *i-* «lenni» igéből: *isäm, ha* vagyok, *ha* volnék, *isäy, isä, isäk, isäǰez, isälär,* mely alakok, ritkán ugyan, a megelőző szó hangrendjéhez is alkalmazkodhatnak.

A *da, dä* kötőszóval a feltételes módnak ezen befejezetlen jelene megengedő értelmet kap: *ášasam da* ha eszem is.

A *bul-* «lenni» ige jövő idejének egyes harmadik személyével ugyanez a mód a cselekvés lehetőségét fejezi ki: *kitsäm buler* mehetek, *kitsäy buler* mehetsz. satb.

Az *i-* lenni ige határozott múlt idejének egyes harmadik személyével feltételes vagy óhajtó értelmű múlt időt kapunk: *ášasam ide* ha ettem volna, ha enném, bár ehetném satb.

c) A *-raǰ, -gäj, -kaj, -käj* képző hozzájárulásával óhajtómód alakul az ige tiszta tövéből: *äl-* venni: *älraǰmen* venni akarok, venni szeretnék, vennék, *älraǰsen, älraǰ, älraǰbez, älraǰsez älraǰlar.* — *ulmä-* meg nem halni: *ulmäǰajmën, ulmäǰäjsën,*

ulmägaj, *ulmägäjbéz*, *ulmägäjséz*, *ulmägäjläär*. — A *bul*-lenni igéből *bulyaj*, v. *buraj* bár lenne, lehet. — *kit*-menni: *kitkäj-mén* satb. Megjegyzendő azonban, hogy ez a mód nem egyértelmű pl. a szanszkrit *ditsâmi* «adni szeretnék»-féle desiderativ alakokkal, mert míg *ditsati* pl. azt jelenti, hogy «ő szeretne adni,» addig a tatár *birgäj* = bár adna, csak adna; szóval az első személy óhajtását fejezi ki:

d) *-de* (*-du*, *-dö*), *-dê* (*-du*, *-dö*), *-te* (*tu*, *-tö*), *-tê* (*tu*, *-tö*) képzővel határozott múlt idő alakul a következő személyragozással: *al*-venni: *âldem* vettem, *âldey* vettél, *âldê* vett, *âldêk* vettünk, *âldeyez* vettetek, *âldelar* vettek. *töt* fogni: *töttöm*, *töttön*, *töttö*, *töttök*, *töttögez*, *töttölar* (v. *töttem* satb.) — *kurmä*-nem látni: *kurmädem*, *kurmädên*, *kurmäde*, *kurmädek*, *kurmädegez*, *kurmädelär*. — *utért*-megöletni: *utérttém*, *utérttén*, *utérttê*, *utérttêk*, *utérttêgez*, *utérttêlar*. — *tësör* elejteni: *tësördöm* v. *tësördem* satb. Az *i*-lenni igének ezen ideje *idém* valék *idên*, *idê*, *idêk*, *idêgez* *idêlar*, legtöbbszörre hosszú *i*-vel: *idém* satb. Ugyanezek az alakok előfordulnak *d* helyett *j*-vel: *ijem*, *ijên*, satb., és gyakori eset az is, hogy az *i* kiesik s a megmaradt rész encliticusan csatlakozik a megelőző szóhoz, felvéve annak hangrendjét is: *käljan* *idê* v. *käljandê* maradt; *âjtkänlär* *idê* v. *âjtkänlär-dê* mondták.

Eme múlt időre nézve megjegyzendő, hogy épp úgy, mint oszmani mása azt fejezi ki, hogy a beszélő biztos abban, hogy az, vagy úgy történt, a hogy mondja.

A *-de*, *-dê* képzővel kétségtelenül összefügg a hasonló alakú főnévképző, melyet például a tatár *jâkte* fény, oszmáni *serpinti* szóradék szóban találunk s melyből a már ismert *-ke*, *-ké* képző hozzájárulásával alakulhatott ki a *-dek* (*-duk*, *-dök*), *-dêk* (*-duk*, *-dök*) képző és *t* kezdetű mása: *kâldêk* maradék, *maradás*, *kildêk* jövetel, jövés, mely főnév módjára ragozható: *âltên jukareda jözdöktä döröstlêk bâtar* mikor az arany a felszínen úszik, az igazság elsüllyed.

e) A *-ma*, *-mä* képzővel jelenidejű igenév alakul: *âsama* evés, *kilmä* jövetel. Ennek dativusa végső magánhangzójának kiesésével *-mak*, *-mäk*, mely teljesen önálló igenév, jelentése szerint főnév, vonzata szerint azonban megtartotta igei természetét: *köjâs tötölmak* napfogyatkozás, *jâyyer jâumak* az esőzés,

das regnen. Ezen igenév főnév módjára ragozható: *bélmäk* tudás, a mit az ember tud: *bélmägenné* tudásomat, a mit tudok. Előfordul *-lek*, *-lök* képzővel is: *ášamaklek* evés, *kilmäklök* jövetel, míg *-če*, *-cé* képzővel desideratív értelmet kap: *ášamakčē* a ki enni óhajt, enni kíván. *kitmäkčē* a ki menni akar, menni kívánó: *ükemakčemen* olvasni akarok, olvasni fogok. A *bul-* lenni igének minden alakja összekapcsolható ezzel az igenévvvel s így alakul ki egy egész desideratív igeragozás, mely az említett szanszkrit alakkal értelem szerint teljesen egyezik: *écmäkčē bulamen* inni akarok, inni kívánok, *écmäkčē bulanda* meg akarván inni, mikor meg akarta (v. akartam — a verbum regens személye szerint) inni satb.

f) Az *-ū*, *-ü* képzővel, mely az igető *a*, *ä* végzetével *äu*, *äu* ikerönhangzót alkot, az oszmani *-ma*, *-me* képzős igenévvvel egyértelmű személyragozható igenév alakul: *täp-* találni, *täbü* találás, das finden; *ütérel-* megöletni (pass.): *ütérelü* megöletés, oszmáni: *öldürülme*; *ášu-* enni: *ášäu*, *kitmä-* nem menni, *kitmäü* nem menés, oszm. *gitmeme*. — *ujnarğa bärü kuşellē* játszani menni kellemes, *minēm kälara bärüwunda* (v. *bärüwendä*) *nē ešēy bär* mi közöd az en városba menésemhez?

A *-če*, *-cé* képzővel bővülve ezen igenévből nomen actoris lesz: *ték-* varrni: *tégü* varrás, *tégücé* varró szabó; *kej-* merészlni: *kejü* merészelés, bátorság, *kejüče* vakmerő, bátor; *kursät* mutatni: *kursätüče* = oszmani: *gösteriži*.

g) Az *-š*, mássalhangzó után *-eš* (*-uš*, *-oš*), *-eš* (*-uš*, *-oš*), képzővel is igenév alakul, mely azonban a volgai tatárságban már teljesen főnévi használatú és gyakran konkrét jelentésű, nem úgy mint az oszmaniiban: *täp-* találni: *täbeš* lelés, találás, nyereség, *täbešle* nyereséges; *suk-* ütni: *suş* harc, csata, ütközet.

h) A *-meš* (*-muš* *-mös*), *-mēs* (*muš*, *-mēs*) végzetű nomen actionis kevés kivétellel teljesen főnévi használatú eltérőleg az oszmaniitól, hol multidejű participium képző: *kilmēs* jövés, jövetel, das kommen v. gekommen sein; *tör-* állani: *törmös* állás, lét, élet: *minēm kilmēsēm äpa sukēmsez kuréndē* az én jövetelem neki kellemetlennek látszott. *čē xäten bērlän törmös* három asszonynyal való együttlét.

Az *i-* lenni igének ezen alakja személyes ige az egyes és többesszám harmadik személyében: *imēs* volt, *imēšlär* voltak.

i) A *-yan, -gän, -kan, -kän* képzős igenévnék igen sokféle használata van. Birtokos személyragokkal vagy viszonyragokkal ellátva rendszeren multidejű vagy jelenidejű nomen actionis: *bâr-menni: kâlâra bârganem városba menésem, kâlâra bârganemda* mikor a városba mentem. — *ê inni: sejerlar sũ êkândä* mikor a tehenek vizet isznak. Az *i-* lenni igének ezen alakja lehet verbum finitum: *ikän ist, sind, volt, voltak.*

Ugyanez az igenév lehet cselekvő vagy szenvedő participium melléknévi vagy főnévi használattal: *Alla birmägännë mulla birmäs* a mit Allah meg nem adott (v. meg nem ad) a molla sem adja meg. *têlägänënnë ä*l vedd el óhajtottodat, vedd el azt, a melyiket akarod, *kâladan kîlgän kesë* városból jött v. jövő ember, *ulgän tëlke* döglött róka. Átható igéknek ez az alakja jelzőül használva, ha a tárgy ki van téve, cselekvő, ha nincs ki téve, szenvedő jelentésű: *kâz âlÿan lâçen* ludat fogott sólyom; olyan sólyom, a mely ludat fogott; de: *âjtkän suz* kimondott szó, *âtkan uk* kilőtt nyíl. Ugyanezen participium előfordul *-lek, lêk* képzővel mint főnév: *kurgänlëk* = oszm. *görmüş olma* v. *görmüş olmaklık*.

Birtokragozva *bâr* igével állító, *juk* nincs tagadó szóval tagadó multat képez: *kurgänem bâr* láttam, *kurgänëy bâr* láttál, v. láttad, *kurgänë bâr* látott v. látta, *kurgänëbéz bâr* láttunk v. láttuk, *kurgänëgëz bâr* láttatok v. láttátok, *kurgänlärë bâr* láttak v. látták. — *kurgänem yuk* nem láttam satb. Ez az alak teljesen olyan jelentésű mint az oszmani *gördüjüm var, gördüjüm yok* féle képzésű multidő.

Az óhajtó módból ismert igei személyragokkal ellátva ez a participium határozatlan multidőt képez, mely értelme szerint teljesen fedi az oszmani *-mişim, -mişin, -miş* satb. végzetű multidőt: *kit-* menni: *kitkänmen* mentem, *kitkänsen* mentél, *kitkän* v. *kitkän dêr* ment, *kitkänbéz* mentünk, *kitkänsez* mentetek, *kitkän dêrlär* v. *kitkänlär dêr* mentek. — *kâlma-* nem maradni: *kâlmaçanmen* nem maradtam, *kâlmaçansen, kâlmaçan* v. *kâlmaçan der, kâlmaçanbez, kâlmaçansez, kâlmaçan dêrlär* v. *kâlmaçanlar der* v. *kâlmaçanlar*.

Az *i-* lenni ige *-dë* képzős multjával határozott, *-mës* végzetű mult idejével határozatlan végzett mult képezhető a *-yan, -gän* képzős igenévből: *âjtkän idëm* (= oszm. *söjledim ide* v.

söjlemiş idem) *äjtän idëy äjtän ide* v. *äjtän-dë* satb. — *äjtän imëş* = oszm. *söjlemiş imiş*, *äjtänlär imëş* = oszm. *söjlemiş-lermiş*. Ugyanígy jelentésűek az *ikän* alakkal összetett formák: *äjtän ikän* mondott volt (állítólag, úgy hallottam másoktól).

j) Az *-a*, *-ä* képzős igenév folyamatos jelenidejű cselekvést jelent. A képző alakja mássalhangzók után félhosszú *-a*, *-ä*, magánhangzók után *-j*, mely előtt az *-a*, *-ä* tövégzet nem változik oly rendszeresen *e*-, illetőleg *e*-vé, mint a kazáni tatárságban: *táp*- találni: *täba*, *utër* ölni: *utërä*, *äsa*- enni *äsaj* (v. *äsëj*), *jërlama*- nem énekelni: *jërlamaj* (v. *jërlemej*), *üke*- olvasni: *ükej*, *ëzlä* keresni: *ëzläj* (v. *ëzlëj*), *ëckälämä*- nem iddogálni: *ëckälämäj* (v. *ëckälämëj*). Ez az igenév lehet módhatározó: *suläj suläj üränä* beszélgetve beszélgetve (azaz: folytonos beszélgetés által) megtanul; *töra törä* álldogálva. Tagadó igékből képezve «a nélkül, hogy» értelmet fejez ki: *jil tejmëj ulän bäsë selkënmäs* a nélkül hogy a szél érné, nem rezeg a fű teteje.

A *tör*- állani, *jät*- feküdni igék különféle alakjaival kapcsolatban azt fejezi ki, hogy a cselekvés tartós, huzamos, hivatás szerint üzött, vagy egy más esemény lefolyásakor még mindig folyamatban van v. volt: *kära*- nézni: *kärej tör*- v. *käraj tör*- elnézni, elnézegetni; *jäsa* csinálni, készíteni: *kemezney jäşşësenë jäsay törjan jir* olyan hely, a hol a java kumiszt készítik; *bära jätkanda* menés közben.

A *bäşla*- kezdeni igével csatolva a cselekvés beállítását, a *bir*- adni igével kapcsolva a cselekvés határozottságát jelenti: *jeyla*- sírni: *jeylaj bäsładë* sírva fakadt, elkezdett sírni; *jörö*- menni: *tëgüçë uz julëna jörëj birgän imëş* a szabó ment tovább a maga útján; *äsaj bir* edd meg!

A *kur*- látni ige felszólító módjával összekapcsolva kérést, óhajtást fejez ki: *duäda bula kur* imádkozzál csak; *jäuwemlar bula kurmäsen* csak esős idő ne legyen.

Az *äl*- venni igének tagadó alakjaival kapcsolatban ez az igealak a cselekvés lehetetlenségét fejezi ki; és megtörténhetik, hogy az *äl*- ige ily esetben kezdő magánhangzóját elveszíti és a megelőző ige hangrendjéhez simul: *äsaj älmädem* nem tudtam megenni, nem ehettem meg, *käjta almasaj* v. *käjtalmasaj* ha nem tudsz visszatérni, ha nem térsz vissza; *kërä älmajan* nem

mehetett be. *kurä álma-* nem nézhetni, rendszeren *kurälmä-* alakban fordul elő és «ki nem állhatni», gyűlölni» jelentésű.

A *-men, -mén, -sen, -sén*-féle igei személyragokkal ez az igenév adja a jelentőmód folyamatos jelenidejét: *bél-* tudni: *bélämén* v. *béläm* tudok, tudom, *béläsén, bélä* v. *bélädér, béläbéz, béläséz, bélälär.* — *tör-* állani: *törämen* v. *töräm* állok, *töräsen, tóra* v. *tóra der, töräbez, töräsez, törälar.* — *éslä-* dolgozni: *ésläjmen, ésläjсэн, ésläj* v. *ésläj der, ésläjbez, ésläjsez, ésläjlar,* vagy: *ésläjmén, ésläjсэн, éslēj, éslējbez, éslējsez, éslējlar.* — *ášama* nem enni: *ášamajmen* nem eszem, *ášamajsen, ášamaj* v. *ášamaj der, ášamajbez, ášamajsez, ášamajlar,* vagy: *ášamejmen, ášamejсен, ášamej, ášamejbez, ášamejsez, ášamejlar.*

Ugyanez az igenév az *i-* lenni igének *-de* képzős multjával határozott, *-més* képzős és *-kän* képzős alakjával határozatlan folyamatos multat képez: *kil-* jönni: *kilä idēm (ijēm)* jövök vala, *kilä idēj* jössz vala stb., *kilä imés* jött vagy jön vala (mint mondják), *üter-* ülni: *ütera ikänmén* = oszm. *oturujormušum, ütera ikänsén* = oszm. *oturujormušun, ütera ikän* = oszm. *oturujormuš* vagy *oturmakta iken, üteralar ikän* = oszm. *oturujorlarmés* v. *oturmaktalar iken.*

k) *-r, -er (-ur, -ör), -ér (-ur, -ör), -ar, -är* képzővel beálló jelen- vagy jövőidejű participium alakul. Tagadó igékből ez az alak *-s* képzővel képződik, egyébként magánhangzón végződő igetövek mindig *r-t*, az egytagú, mássalhangzón végződő igetövek az alább felsorolandók kivételével *-ar, -är* képzőt, a többtagú mássalhangzón végződő igetövek *-er, -ér,* képzőt vagy annak hangrendszerű változatait veszik fel: *álda-* csalni: *áldar* csaló, csalás; *ézlä-* keresni: *ézlär* kereső, keresés; *ul-* meghalni: *ulär* meghaló, meghalás; *töt-* fogni: *tötär* fogó, fogás; *ütert-* ültetni: *üterter* ültető, ültetés; *önöt-* elfeledni: *önötör* v. *önöter* elfeledő, elfeledés; *ütérel-* megöletetni (getötet werden): *ütérelér;* *ášama-* nem enni: *ášamas* nem evő, nem evés; *kilmä-* nem jönni, nem jövés. Az egytagú, mássalhangzós végzetűek közül a többtagúakat követik: *äl-* venni: *äler, äjt-* mondani: *äjtär, bél-* tudni: *bélär, bir,* adni: *birär, bär-* menni: *bärer, bul-* lenni: *buler, jät-* feküdni: *jätär, jár-* hasítani: *järer jör-* (*jörö-*) menni: *jörör,* v. *jörer, käl-* maradni: *käler, kur-* látni: *kurär, ör-* verni, ütni: *örör, tärt-* húzni: *tärtär, tör-*

állani: *törör, ur-* aratni: *urgr*. Az *i-* lenni igének ezen alakja: *der, dir*.

Ez az igealak használható melléknévül és főnévül egyaránt s jelentése hol az oszmanli *-r* képzős igenévnek, hol az *-ažak, -ežek* képzősnek felel meg: *buler ädäm* olyan ember a kiből válik vagy válhatik valami, *bulmas ädäm* olyan ember a kiből nem válik vagy nem fog válni semmi; *kâčan uläreyné belmäjsen* = oszm. *ne vakıt öležejiği bilmejšorsun* = nem tudod, mikor fogsz meghalni: *ikmäk urlar öcön* kenyérlopás czéljából. Ezen igealak dativusa felel meg legjobban annak, a mit infinitivuson érteni szoktunk: *kis-* vágni: *urmança üten kisärgä bärđem* elmentem az erdőre fát vágni; *mune äjtärgä tejäs tüğel* ezt mondani nem illik; *mänem nijjätäm käläçä bärerça* nekem szándékom a városba menni. Külön felemlítést érdemel ilyenforma használata: *min äwulça kitmäskä ujlap töräm* azon gondolkozom, hogy nem fogok falura menni; *tiz käjterça äjtte* azt mondotta, hogy hamar vissza fog térni: *bu äçäc äwarça töra* ez a fa dülöfélben van.

Ez az igenév előfordul *-lek, -lek* képzővel is: *bulerlek* jóra- valóság, nagyrateremtség, *kurälmä-* gyűlölni: *kurälmäsläk* gyűlölet. Csak nyomtatásban olvastam, beszédben azonban nem hallottam az ilyen halmozott tagadást, mint: *imëzmässëzlek* nem szoptatás, az *imëz-* szoptatni igéből.

Igei személyragokkal ebből az igenévből beálló jelen vagy jövő idő alakul, mely közmondásokban körülbelül a görög aoristos gnomikust helyettesíti és sokszor a folyamatos jellel váltakozik.

jäsa- csinálni: *jäsarmen* csinálok, csinálni fogok, *jäsarsen, jäsar, jäsarbez, jäsarsez jäsarlar*. — *bël-* tudni: *bëlärmän, bëlärsän, bëlär, bëlärbëz, bëlärsëz, bëlärlär*. — *üterma-* nem ülni: *ütermasmen* v. *ütermam* nem ülök le, nem fogok leülni, *ütermassen, ütermas, ütermäbez* (*ütermasbez* helyett) *ütermassez, ütermaslar*. — *ëcmä-* nem inni: *ëcmäsmän* v. *ëcmäm, ëcmässän, ëcmäs, ëcmäbëz, ëcmässëz, ëcmäslär*.

Megjegyzendők még az ilyen kapcsolatok: *jeçlar idäm* sírnék, sírtam volna; *jeçlar imëš* sírt v. sír (mint mondják). A *bul-* ige különböző alakjaival kapcsolva ezen igenévből számos új alak keletkezik, melyeknek értelme azonban könnyen felfogható s azért külön nem sorolom fel őket.

l) Szándékolttságot és jövőidejűséget fejez ki az *-ase -äsé* képzős igenév, melynek *a, ä* hangja legtöbbszörre nyújtva ejtődik s mely magánhangzók után a tatárok nyelvén csak *-se, -sé* alakban jelenik meg, holott jelentése is, alakja is arra mutat, hogy itt tulajdonképpen a *j*) pont alatt említett igenévnek harmadikszemélyű birtokosszemélyragos alakjával van dolgunk: *äl- venni: äläse* a ki venni akar, a mit az ember elvenni akar; *bél- tudni: bäläsé* a ki tudni szeretne, a mit az ember tudni akar, a kinek tudnia kell; *äsa- enni: äsäse* a ki enni akar, enni fog. Személyragozva: *äsasem, äsäsej, äsäse(!) äsäsebez* satb. Példák: *miném sähärgä bärasembär* a városba kell mennem (fogok menni); *äneg säbakne bäläsé bär* neki a leczkét kell tudnia; *älasem bär* kapnivalóm van; *äläse bär kesé šikellé* mint olyan ember, a kinek kapnivalója van.

A *kil-* jönni ige különféle alakjaival ezen igenév birtokosragos alakjai ilyen jelentésű módalakokat adnak: *äsasem kilä* enni akarok, éhes vagyok; *écäsé kilgän* megszomjúhozott (mint mondják); *türan jiremne kuräsém kildé* vágyam támadt szülőföldemet látni, oszm. *doŗdurum jeri görezejim geldü*.

Jegyzet. A tatárban is előfordul, de korlátolt használatban egy *-ačak, -äčäk* képzős igenév: *kiläčäk zaman* a jövőendő idő; *nä kiläčäkne bälmejmén* nem tudom, mi lesz a jövőendő.

m) A *-rač, -gäč, -kač, -käč* képző előidejű határozói igenevet képez: *mung bér nicä täpker äjtkäč kittä* ezt egy néhányszor elmondván, elment; *öjgä käjtkäč durt särat utté* négy óra mult el azóta, hogy haza jöttem (v. jött satb.). *čen kmjöldän jerlarač suker kuздän jäš čęrar* tiszta szívből ha sír valaki, világtalan szemből is könny jön.

n) A *-ranča, -gänčä, -kanča, -känčä* képzővel, mely nyilván összefügg a *-ran, -gän* igenév képzővel határvető igenév alakul: *sin kilgänčä* addig míg te eljössz, míg te megjössz.

o) Csak tagadó igékhez csatolva találtam a *-jenča, -jencä* határozói igenévképzőt: *jerla-* énekelni: *min jerlamajenča kém jerasen* ha én nem énekelek, ki énekeljen? — *nuzdälar kurmä-jenčä* bajt nem látva.

p) A *-p*, mássalhangzó után *-ep (-up, -öp), -ép (up, ép)*, képzős határozói igenév tulajdonképpen azt fejezi ki, hogy az

igében foglalt cselekvés közvetlenül megelőz egy másikat: *ájü šalkannej jáfraklaren jejep älep enenä kájtkan* a medve a répa leveleit összegyűjtven, vevén barlangjába visszatért. A *di-* mon-dani igének ezen alakja *dip* v. *dijep*, a *dip* alak legtöbbször az oszmani *deje*, *dejü* értelmében használatos: *čáwadače törnäne tötäm dip kulendare čepčekne jibärmä* oszm. *havādaki turnajē tutažarim deje elindeki serčeji učurta*.

Sokszor szerepel a *-p* képzős igenév mint módhatározó, s innen magyarázható, hogy a comparativus ragját is felveheti: *kečkerep* kiáltva = hangosan: *kečkerębrak* hangosabban; továbbá hogy nagy szerepe van egyéb nyelvek igekötős igéinek visszaadásánál: *káz-* ásni, *čekar-* kivenni, kihúzni: *kázep čekaręra* kiásni; *kis-* vágni, *tössör* ejteni: *kisęp töšöręgü* levágni, ki-vágni: *áša-* enni, *bétér-* bevégezni: *ášap bétérdem* megettem; *öš-* fagyni, fázni, *bét-* végzödni: *öšęp bęttęm* megfagytam, telje-sen átfáztam.

A *tör-* állani, ritkábban a *jörö-*, *jör-* menni járnai igével kapcsolatban a cselekvés folyamatosságát fejezi ki a nélkül hogy, mint hasonló kapcsolatban az *-a*, *-ü* képzős igenév, dura-tív jelentésűvé tenné: *kárap törämen* nézem, szemlélem; míg *káraj* v. *kärej törämen* elnézem, elnézdegelem; *bēr uzęn bik řakęllęra újlap jöręän kęšę* egy ember, a ki magát nagyon okos-nak tartá.

A *bul-* lenni igének tagadó alakjaival a cselekvés lehetet-lenségének kifejezésére szolgál: *bęlep bulmas* nem lehet tudni.

Létigék.

Az *i-* lenni igének, mely általában copula természetű, csak külön felemlített alakjai fordulnak elő, hiányzó és meg-lévő alakjait általában a rendes ragozású *bul-* lenni igének alakjai pótolják. A jelen időben a copula általában hiá-nyozhatik.

A copula jelen idejének tagadására szolgál *tüęel*: *butejęš tüęel* ez nem illő.

A *bär* van, *bär idé*, *bär imęš* satb. ige egyértelmű a német «es gibt»-tel, tagadója: *juk*.

Kérdés és részleges tagadás.

A kérdőmondat szórendje általában nem különbözik a kijelentő mondat szórendjétől. Ha a mondatban kérdőnévmás nincs, akkor ahhoz a mondatrészhez, melyre a kérdés vonatkozik, a *-me* (*-mu*, *-mó*), *-më* (*-mu*, *-më*) kérdőszó járul: *irtägä kälara bärersen holnap a városba mégy*; *irtägä më kälara bärersen holnap mégy a városba?* *irtägä kälara-me bärersen a városba mégy holnap?* *irtägä kälara bärersen-me mégy holnap a városba?* — *-me*, *-më* helyett állhat nyomatékosan a mondat végén: *-me ikän*, *-më ikän* v. *-mikän* is.

A részlegesen tagadó, illetve megszorító «csak» szócskát a tatár a *çena*, *gënë*, *këna*, *kënë* szóval fejezi ki, mely a szóhoz, melyre vonatkozik, enclitikusan símul és *e*, *é* hangzóját gyakran el is veszti: *mînem öleşem bër äkça-çena-me* hát az én részem csak egy pénz? *mung üreslar-çena äşap tóra* ezt csak az oroszok eszik; *sin kilgäc-kënë jäza bäsledem* csak akkor kezdtem olvasni, mikor te megjöttél.

Ugyanez a szócska egyébként mint bevezető képző is előfordul: *tämäkënenë tämgënëse* a dohánynak izecskéje.

Jegyzet. Mondattani szempontból még csak annyit jegyzek meg az igére vonatkozólag, hogy a többes harmadik személy *-lar*, *-lär*-je igen gyakran elmarad.

III. Szövegek.

A) Dalok.

1.

*Jil jilläj, düstem, äjazra,
mulla jëkët jäza kjäzazra;
bäsendarë burkën lenyer sälep
mönaja der jëkët jänjezra.*

1.

Szél fujdogál, barátom; kiderül,
tudós ifjú irogat papirosra;
fején levő süvegét félre csapva
unja magát a legény egyedül.

2.

*Jilbërdäy jilbër pëcän çäpkanda,
 çäljelarem téjädë bülcëkka.
 Alla riza bulsen räzmät jäusen
 şul mäturne täpkan käreçkka.*

3.

*Sänduçaclar säjraj öjädä ;
 öjälare jäşel pejala ;
 sänduçaclar këbek säjraj säjraj
 çumer itsäk idë dunjädä !*

4.

*Ujlajmen, düstem, ujlajmen,
 ujlaremden kibän köjmajmen,
 şul ujlaremne ujlaj ujlaj
 tätle jekelarema tujmajmen.*

5.

*Jerlajmen, düstem, jerlajmen.
 nik jerlajmen ikän min bulaj ?*

2.

Leng a szellő, a mint szénát kaszálok,
 a kaszám hantba vágódott.
 Allah áldja, (isteni) kegyelem hulljon
 arra az asszonyra, a ki azt a szépet szülte.

3.

Csalogányok szólnak fészükben ;
 fészük zöld kristályüveg,
 csalogányok módjára, hej, ha dalolgatva
 élhetnénk mi is a világon !

4.

Tünődöm, barátom, tünődöm,
 tünődésemtől boglyát nem rakok ;
 ama tünődéseimet tünődve tünődve
 nem tudok eltelni édes álmaimmal.

5.

Énekelek, barátom, énekelek.
 Hogy miért énekelek én így? —

*min jerlamajenča këm jerlasen?
säuugän järden äjerde bër çudaj.*

6.

*ufudä buje tuřäj, tuřäj;
bër tuřäje äney käriskä.
ädämlärdän ädäm ärtäk tügël,
ädämlärdän ärtäk firistä.*

7.

*Buräj da buräj kâr jâusa,
bejekmaj der bölän bälase,
bër nuždälaren*) kurrmäjencä
Ir bulmaj der äta bälase.*

8.

*Tämäkënen jäfraklare
bâla lâçen kânate;*

Ha én nem énekelek, ki énekeljen?
Szeretett kedvesemtől elváltasztott az isten.

6.

Az Ufa (folyó) mente mező, mező;
egyik mezeje käriskä fű.
Embernél ember nem különb,
embernél különb az angyal.

7.

Ha fergetegesen hull is a hó,
nem bánja azt a szarvasborjú.
Ha semmi vesződséget át nem él,
férfi nem lesz az atya fia (az ifjú ember).

8.

A dohánynak levele
fiók sólyom szárnya,

*) A *nuždälaren* szóban levő birtokos személyrag magyar nyelvérték szerint felesleges, de a tatárban hasonló esetekben elég gyakori, épp úgy mint a költőies többszám: *çälçelarem* «kaszám» (1. a 2. sz. dalt!). — *ufu*, oroszul Уфимка, az Ufimka folyó, mely Ufa városánál ömlik az *Ak-idélbe* (oroszul: Бѣлая рѣка).

tämäké tårtkan jékétlär
pädeşaney sänate

9.

Tämäkenëñ tämgänäse
bäla körtnöy bälgenase:
tämäké tårtkan jékétlär
matur kezney járgenase.

10. Täkmaq.

Täkmaq başe şul buler:

äk kelätkä jul buler.
äk kelätkä kergän idëm:
äbez tuatkäj bizänä,
bizänä dä tözänä.
min jäkçerak bärjan idëm:
kusaäk älep kizänä.
«äbez tuatkäj, äcäcëñ özön,
äj-häj, tänkä tärarğa!»
äbez tuatkäj wärdä kujde
kiç täräzä kärarğa.

a dohányozó legények
a király tanácsadói.

9.

A dohánynak izecskéje
ifjú méhnek mézecsskéje:
a dohányozó legények
szép lányoknak szeretői.

10. Tréfás versezet.

A versnek a kezdete ez:

Fehér házba út vezet.
Bementem a fehér házba:
a kisasszony cziczomázza magát,
cziczomázza és szépítgeti magát.
Én közelebb találtam menni:
dorongot fog s eldönget. —
«Ej kisasszony! hajad hosszú,
ej-haj, tenkét ráakasztani!» —
A kisasszony meghagyta,
hogy estére kopogtassak az ablakon.

*käktem, suktem, — çekmade,
mena töräm äpterap,
ösöp bettäm hälterap.
šunden kittäm cārasez,
ätəm jigep cānasez.*)*

B) Közmondások.

1. *iké kujän ärtendan jégörsäj, bėrsen dā tōta älmassen.*
2. *bār jāsél dā káz tēzäge tügel.* 3. *sāber itkän murādena jtkän.*
4. *et kōrsāyena säre māj kilėsmāj.* 5. *sejerlar sū ečkändä bōzāular*
bōz jālaj. 6. *yalēm bārda tēlej tej, östā bārda kulej tej.* 7. *äp-*
terajan urdäk kutē belän cūma. 8. *kört älmangy āslena tōšā.*
9. *tilėnē namaz ūkerja kušsaj māyrajen tišep bētėrer.* 10. *sābak*
ūkemak ejnā belän keje kāzmak. 11. *iké bārmak ārasena it us-*
māj. 12. *šē tājan tājmaj.* 13. *ärt sābařen ūkerjan* 14. *ärt sāba-*
řen ūketer. 15. *bāškert bėr belėngā bėr bōlön birā der.* 16. *üres*
dusej bulsa bilėndä bālta bulsun. 17. *sulārajdan bāšlajan jāzūya*

Kopogtattam, zörgettem, — nem jött ki.

Ím, én ott állok tanácstalan,

átfáztam csak úgy vaczogtam.

Onnan elmentem, nem tehettem máskép,

befogván lovamat szánkó nélkül.

1. Ha két nyúl után szaladsz, egyiket sem tudod megfogni. 2. Nem minden lúdtrágya, a mi zöld. 3. A ki kitar, célhoz ér. 4. Eb gyomrába nem való fött vaj. 5. Mikor a tehenek vizet isznak, a borjak jeget nyálnak. 6. A hol tudós van, tartsd vissza nyelvedet; a hol mester van, tartsd vissza kezedet. 7. Meggabalyodott récze fenekével bukik alá. 8. A féreg a java almába esik. 9. Ha bolondot imádkozásra fogsz, homlokát lyukasztja ki. 10. Tanulni annyi mint tüvel kutat ásni. 11. Két ujj közé hús nem nő. 12. Három támasztófa nem dől el. 13. Utólagosan (maga kárán) tanult. 14. Utólagosan tanít (= eső után köpönyeg). 15. A baskir egy fánkért egy kaszálót ad. 16. Ha oroszal barátkozol, fokosod övedben legyen. 17. Balfelől kezdődő írásban ne bizzál. (Az orosz írásra vonatkozik, mely az

*) *Tānkā*: ércpénz, a miből fűzért csinálnak és a hajfonathoz fűzik; *ābez tutkāj* eredetileg «művelt leányzó» ezért fordítom a «kisasszony» szóval.

*ęsanma. 18. báj tǎpsa: kötlö bulsun; járle tǎpsa: kǎjan ǎlden? 19. ǎlten jukaređa jözdöktü döröstlök batar. 20. päri ǎlesteryan. 21. kǎkré kǎjen terǎtkǎn. 22. alla birmägänné mulla birmäs. 23. ǎt mennägǎn ǎt mensü čäba čäba uterér, tun kějmgǎn tun kejsä kǎra kǎra bétérér. 24. ǎsel köş ǎjajendan eläger. 25. irtäse tǎwuktan bögönké jómörka ǎrtek. 26. irtä däulät jitärdä kǎrğa sǎlsa da kǎz ǎler, irtän däulät kǎcarda läčen sǎlsa da ǎz ǎler. 27. ǎwur-
 ran bǎška timér tǎrak. 28. ǎjtkǎn suz, ǎtkan uk, uzǎn ǎmer, bėrsė dü kirė kǎjmas. 29. uzėy járle bulsaj da ǎkčǎy kup bul-
 sen. 30. irtägü uläreynė belgǎndǎj ebädüt kel, mėy jel ǎmer sėrǎčǎk kebė kǎsp it. 31. ǎk bulmasa da pak bulsen. 32. ǎten ǎlderrǎč kǎpkasėn bikiägǎn. 33. ǎt ǎunayǎn jirdä tők kǎler. 34. ǎdǎm bǎr kėm ǎdǎmlǎrnej nǎkše der, ǎdǎm bǎr kėm ǎajuan ǎndan jǎysėder. 35. et simėrsä ejsėn tešlär. 36. iskėsez jǎyė bulmas, jǎmansėz jǎyše bulmas. 37. ǎčnej kuzė ikmǎktü, tuknej kuzė ǎikmǎttü. 38. ǎlü ǎrǎtmǎj, sǎtü ǎrǎtǎ. 39. einėy kejrėren*

arabbal ellentétben balról jobbfelé halad). 18. Ha gazdag talál valamit (azt mondják): boldog legyen (= gratulálok), ha szegény talál valamit (azt mondják): honnan vetted? 19. Ha az arany felszínen úszik, az igazság elstüllyed. 20. Kicsérélte a boszorkány. (Gyermekre mondják, ha rosszabb mint az ember szülei után várná. A japáni közmondás szerint is: *oya ni ninu ko wa oni no ko da* = a szülőjéhez nem hasonló gyermek ördög fia.) 21. Ferde nyírfát támasztatott valakivel (= rászédett, lóvá tett. v. ö. a 12. számú elbeszélést!). 22. A mit Allah meg nem ad, a pap sem adja meg. 23. A ki még lovon nem ült, ha lóra ül, addig hajtja míg meg nem öli; a ki subát nem viselt, ha subát ölt, addig veri, míg el nem nyúvi. 24. Az igazi madár lábával ül (az ágra). 25. Holnapi tyúknál jobb a mai tojás. 26. Ha az embernek szerencséje van, ha varjat ereszt is, ludat fog; ha az embert a szerencse kerüli, sólymot eresszen bár, keveset fog. (A *läčen* v. *ǎläčen* nevű sólyomfélélet különösen vadkaesa vadászatra használják.) 27. Fájós fejre vas fésű. 28. Kimondott szó, kilőtt nyíl, elmúlt élet, egyik sem tér vissza. 29. Ha magad szegény vagy is, csak pénzed legyen sok. 30. Úgy imádkozzál, mintha azt tudnád, hogy holnap meghalsz; úgy szerezz, mintha ezer évig élnél. 31. Ha nem is fehér, csak tiszta legyen. 32. Akkor zárta be kapuját, mikor már el hagyta lopni a lovát. 33. A hol ló hempereg, ott szőr marad. 34. Van ember, a ki az emberek dísze; van ember, a kinél az állat külömb. 35. Ha a kutya meghízik, megharapja a gazdáját. 36. Ócska nélkül nincs új; rossz nélkül nincs jó. 37. Az éhes szeme a kenyéren van, a jólakotté bölcseségen. 38. A vétel nem tanít, az eladás tanít.

kém kisä, äyar şul jâzşe. 40. et uz kejreren uzê kutärmäsä, äng kém kutärer? 41. alma äraçendan jerak tösmäs. 42. äwul äwuz, urman koläk, ker kuz. 43. äkçang julda täpsaŋ da sänab äl. 44. ikê kârbuz bër kultekka seŋmas. 45. ikê täkä bâşe bër kâzara seŋmas. 46. äna kuwle bälada, bälä kuwle dälada. 47. äşayan belmäs, turäyan belër. 48. urdäk birsäŋ, kâz älersen. 49. äteŋ jâman bulsa, säteŋ kötelersen, çäteney jâman bulsa, nîçäk itärsen. 50. äjaçendare itegëŋ tär bulsa, dunjä kinlegëndä ni fâjda? 51. uksëz bälä uz këndegën uzi kisä imëš. 52. işäk tuşäk kâdren belmäs. 53. äcû jötü tâu jötü. 54. älteŋ jirdü jätmas. 55. ät äzgenë täjra ejärer. 56. ir këšeney här buwunena bër çäten. 57. örä belmägän et eŋ ejäsänä kunak kiterër. 58. jukareŋ ureŋ bärda tubän ütërma. 59. utmäs bälta söjäk çäbarya järeŋ. 60. ir säfärdä belëner, ät çänada belëner. 61. ädäm sulär, takdir kölä. 62. jâşne ät bázarenda söreŋlar. 63. äna sötë belän kermägän täna sötë belän kermäs. 64. äjakka tärtsaŋ, bâška juk; bâška tartsaŋ, äjakka juk. 65. irtü öjlängän ulëna kezëna kinängän.

39. A ki a kutya farkát levágja, annak az jó. 40. Ha a kutya maga nem emeli fel a maga farkát, ki emeli föl? 41. Az alma nem esik messzire fájától. 42. A falu száj, az erdő fül, a róna szem (= mindenütt kell az embernek szavaira és tetteire ügyelnie.) 43. Ha a pénzt az úton találod is, megoldvasva vedd magadhoz. 44. Két dinnye nem fér egy hón alá. 45. Két kosfej nem fér egy üstbe. 46. Az anya szíve a gyermekén, a gyermek szíve a réten. 47. Nem az tudja, a ki eszi, hanem az a ki aprította. 48. Ha kacsát adsz, ludat kapsz. 49. Ha rossz a lovad, ha eladod, megszabadulsz tőle; ha feleséged rossz, mit csinálsz? 50. Ha a lábadon levő csizma szűk, mi hasznod van abban, hogy széles a világ. 51. Mint mondják, az árva gyermek maga metszi el köldökét. (Itt a «mint mondják» v. «a mondás-kint» értelmét az imëš fejezi ki, mint alább is több helyen úgy példabeszédekben, mint elbeszélésekben.) 52. A számár nem tudja a derékalj értékét. 53. Haragot elnyelni annyi mint hegyet nyelni. 54. Az arany nem hever a földön. 55. Hitvány ló csikó után megyen. 56. Férfi embernek minden izére egy asszony. 57. Ugatni nem tudó kutya a házi gazdának vendéget hoz. 58. Ha fent van hely, ne ülj alant. 59. Életlen balta csontot törni való. 60. A férfi hadban tűnik ki, a ló szánkóban tűnik ki. 61. Az ember beszél, a sors nevet. 62. A kort lóvásáron kérdik. 63. A mi az anyatejjel bele nem ment (az emberbe), az a tehén tejével sem megy be. 64. Ha a lábakra húzod, fejedre nines; ha a fejedre húzod, lábakra nines. 65. A ki korán háza-

66. *irněj suzė bėr buler.* 67. *irtä namaz kič namaz, äbzarenda yajwan kälmas.* 68. *üres bajsä, čirkäu säler; tatar bajsä, zäten äler.* 69. *et uz öjäsenda ireklė.* 70. *ät kibändän erekmäs.* 71. *äwulne mäktä, sähärdä tör.* 72. *üteryan kez urenle buler.* 73. *ät kešnäsėp täneša, ädäm soräsėp täneša.* 74. *urmanya uten tejäp bärmejlär.* 75. *uzė jimäs, kešėgä birmäs.* 76. *äte juk urända, käjyese juk burända.* 77. *et disän kejrere juk, sejer disän muzeze juk.* 78. *uzėy täpmağan mälnėy kädre bulmas.* 79. *ulgän sejer sötlė buler.* 80. *äček äwuz äc kälmas.* 81. *äkča äkčəng täba.* 82. *äkča čėkkanne ir tejmas, tir čėkkanne tirė tejmas.* 83. *äjüdan kurekkan urmanya bärmas.* 84. *äše juk ruza tötär, eşė juk namaz uker.* 85. *jukareya kăräp fikər it, tubängü kăräp šėkər it.* 86. *et äuzendan sėjäk älep bulmas.* 87. *ätasė bölän ätmağanne y bälase kölän ätmas.* 88. *bätälė öj bazar, bälases öj mazar.* 89. *bėz kápčėkta jätmas.* 90. *bėräu äkča jejar, bėräu kápčėk tęgär.* 91. *bäl dimäk belän äwuz tätlė bulmas.* 92. *bäter jərəsez bulmas.* 93. *bäter bulsan äsarlar,*

sodik, fiának leányának örül. 66. Férfinak egy a szava. 67. Reggel imádság, este imádság (= későn korán imádság), istállóban állat nem marad. 68. Ha az orosz meggazdagszik, templomot épít; ha a tatár meggazdagszik feleséget vesz. 69. Az eb is ür (= szabad) a maga vaczkában. 70. A ló nem ijed meg a boglyától. 71. Dicsérd a falut és lakjál városban. 72. Várt leány várat nyer (szó szerint: ült leány helyet kap). 73. A ló nyertve ismerkedik, az ember kérdezősködve ismerkedik. 74. Erdőre nem hordanak fát. 75. Se maga meg nem eszi, se másnak nem adja. 76. A kinek lova nincs az utczán, nincs gondja a hóviharban. 77. Ha azt mondod, hogy «eb», farka nincs; ha azt mondod «tehén», szarva nincs. 78. Nincs értéke az olyan vagyonnak, melyet nem magad szereztél. 79. Döglött tehén jó tejelővé lesz (= minden döglött tehénre ráfognak, hogy jó tejelő volt). 80. Nyitott száj nem marad éhesen. 81. A pénz a pénzt megtalálja. 82. A pénz kiözönlését az ember nem tarthatja vissza, a verejték kijövetelét a bőr nem akadályozhatja meg. 83. A ki medvétől fél, nem megy az erdőre. 84. A kinek nincs mit ennie, böjtöl; a kinek nincs dolga, imádkozik. 85. Felfelé nézve gondolkozzál, lefelé nézve adj hálát. 86. Eb szájából nem lehet kivenni a csontot. 87. A kinek az apja nem lőtt szarvast, annak a fia nem lő vad szamarat. 88. Gyermekes ház vásár, gyermektelen ház temető. 89. Az ár nem marad meg a zsákban (= kibujik a szeg a zsákból). 90. Egyik ember a pénzt gyűjti, a másik zsákot varr (hozzá). 91. Azzal, hogy az ember azt mondja, hogy «méz», nem édesül meg a száj. 92. Vitéz nincsen seb nélkül. 93. Ha vitéz lesz, felakasztanak; ha gyáva lesz, eltaposnak; ha közép-

jávaš bulsaŋ bäsarlar, urtača bulsaŋ žān jāsarlar. 94. bājneŋ möržase kejek bulsa da, tötöne tuŋre. 95. äuze kejek bulsa da, bāj ule suläsēn. 96. bājneŋ äuze kejek bulsa da, suze tuŋre. 97. bērau sejer säuwa, bērau mujezen tōta. 98. bijädän äla da tuŋa, kolä da tuŋa. 99. bötēn dunjäne sū älsa, urdäkkä ni žām bār? 100. birsāŋ älersen, iksāŋ urersen. 101. bejeŋ belmägän äjüŋa urām tār. 102. birgāngä bēr dä kup, älyŋa älte da äz. 103. bēr belčerak sejer bötēn kētüne belčrata. 104. bēr ir žāten älsa, ältmeš žāten jeŋlar imēš. 105. burē dä tuk bulsen, kuj da bötēn bulsen. 106. buler ädām un jäsēndän bäs buler, bulmas ädām kerekka jitešsä dä jäs buler. 107. bārmaklar da bārsē da tigēz tügel. 108. bukka kērāk tābeler. 109. bāj östēndü jāŋe kejeŋ kursälär, mubārāk bulsen, dirilər; jārle östēndü kursälär, kēmnēkē? dirilər. 110. bājneŋ mäcesē dä kujān tōta. 111. belmäjmēn bēr suz belämēn ikē suz. 112. bäl tōtkan bārmayēn jālar. 113. bājüceŋa bārma, bāseŋo kājru älma. 114. bājne mäl bäsar, jārleŋ bāla bäsar. 115. bālek ezlär, kājda tiränräk; ädām ezlär, kājda jāsērak. 116. bitē ädāb belmägän, kutē tāhärät kurmägän. 117. burē kārtajsa etlär kölkēsē bula imēš. 118. buj ešlämäj,

szertü lesz, királynak tesznek. 94. Ha ferde is a gazdag kéménye, egyenes a füstje. 95. Ha ferde is a szája, gazdag ember fia szóljon. 96. Ha ferde is a gazdag szája, egyenes (= helyes) a szava. 97. Az egyik feji a tehenet, a másik a sarvát tartja (v. ö. a 90. számút). 98. A kanczától tarka is születik, fakó is születik. 99. Ha az egész világot előnti is a víz, mit bánja a kacsá? 100. Ha adsz, kapsz; ha vetsz, aratsz. 101. Tánczolni nem tudó medvének szük az utca. 102. Az adónak egy is sok, a kapónak hat is kevés. 103. Egy sáros tehen az egész csordát besározza. 104. Ha egy férfi házasodik, hatvan asszony sír (imēš = mint mondják). 105. A farkas is jóllakjék, a juh is egész legyen. 106. A valamire való ember tíz éves korától fő (ember), a semmire való ember, ha negyven évet ér is, fiatal. 107. Az újjak se mind egyenlők. 108. Trágyához akad lapát. 109. Ha gazdagon látnak új ruhát, azt mondják: áldott legyen (= kötlő bulsen), ha szegényen látnak (új ruhát), azt mondják: kié? 110. Gazdagnak a macskája is nyulat fog. 111. «Nem tudom», egyszó; «tudom» két szó. 112. A ki mézhez nyúl, megnyalja a ujját. 113. Javashoz (bübájoshoz, jövendőmondóhoz) ne menj, fejedre gondot ne végy. 114. A gazdagot a vagyon nyomja, a szegényt a gyermek nyomja. 115. A hal azt keresi, hol mélyebb; az ember azt keresi, hol jobb. 116. Arcza tisztességet nem tud, a fenéke mosást nem látott. 117. A mondásként, a farkas ha megvénhedik, ebek csúfja lesz. 118. Nem a test

kul esläj. 119. bájramdägä äšej bulmas, älrandayę xätenej bulmas. 120. baxetsez bälaney äuze äška tejsä, börnöndan kân arar. 121. tatarıya telmäc kiräkmäs. 122. telencänenj kápceęe tulsu da, kuzęe tujmas. 123. tintäk tipsä ünör özü. 124. tujmayan bälaya bišek elmäjlar. 125. tišek jertektan kölä imësh. 126. tatarnej räkele töštän suj kilä imësh. 127. tüyan jirdän tujyan jir jähşe. 128. tilädän tuęre xabär. 129. bër tökergän tökerekne kirę jötmajlar. 130. töjü keęreęe jürgü jükänen kem kuęgän bär? 131. tuęre tel täş järer. 132. tilädän söräma, ul uzęe äjter. 133. tilę kezelya äşek. 134. çen kuęeldän jeęlayaç suker kuędän jäş çeyar. 135. çuwäs belän düst bulsaę, çabatasen tuęgü kujar. 136. xälk käjrusen xän çikär, xän käjrusen kem çikär? 137. hisablaşkan duslar öröşmas. 138. däwlätněj kädre bėtkäc belänen. 139. dinę başkanę filę başka. 140. düst kârar başeęa, duşman kârar äjareęa. 141. dunjä bër biten kursätä, bër kuten kursätä. 142. üresneę räkele mejek ästenda. 143. suläsä belmägän kęşädän örä belgän et ärtär. 144. sējäksöz tel nej dimäs. 145. sulü sulü kurėnmäs sējgän sulü kurėnēr. 146. suęuš bėtkäc bäter kubäjēr.

dolgozik, a kéz dolgozik. 119. Nem az lesz ételed, a mit ünnepponon eszel; nem az lesz feleséged, a ki volt, mikor elvetted. 120. Ha szerencsétlen gyermeknek a szája ételhez ér, elered az orra vére. 121. Tatárnak nem kell tolmács. 122. A koldusnak, ha zsákja megtelik is, szeme nem lakik jól. 123. Ha bolond rúg, vasat tör. 124. Meg nem született gyermeknek nem akasztanak (nem készítenek) bölcset. 125. Lyukas nevet a rongyoson. 126. A mondásként a tatár esze későn jön meg (*töštän suj*: az alkalom, az eset után). 127. A szülőföldnél jobb az a föld, a hol az ember jóllakik. 128. Bolondtól igaz híradás. 129. Az egyszer kiköpött köpést vissza nem nyelik. 130. Ki látta, hogy teve farka földig ért. 131. Igaz nyelv (szó) követ hasít. 132. Bolondtól ne kérdezz, az maga megmond (mindent). 133. A bolond a vörösbe szerelmes. 134. Ha igaz szívből sírnak, világítalan szemből is kicsordul a könny. 135. Ha csuvással barátkozol, bocsorát a főhelyre teszi. 136. A nép gondját a király húzza (viseli), a király gondját ki viseli? 137. Egymással leszámolt barátok nem verekesznek (= clara pacta, boni amici). 138. A jómód értékét fogytával tudja meg az ember. 139. Más vallásúnak más a cselekedete. 140. A barát a fejedre néz, az ellenség a lábadra néz. 141. A világ hol az arcát mutatja, hol a hátulját mutatja. 142. Az orosznak az esze a bajusz alatt van. 143. Beszélgetni nem tudó embernél többet ér az ugatni tudó kutya. 144. A csonttalan nyelv mit nem mond? 145. Nem a szép látszik szépnek, a szeretett látszik szépnek. 146. A harcz végez-

147. sában több säre älten. 148. säuwarça sötê juk, kerekarça çune juk. 149. säulek bik zur bájlek dejlär. 150. süda kimä ezê belémmäs. 151. süker kuyp kurêr, äksak kuyp jörêr. 152. tâwuk simêrsä, kute bérésêr. 153. tuj upkäsêz bulmas. 154. tâtle tël jelanne enéndün çeyara. 155. tâu tâuça bérélmäsä dä, ädäm ädämgä béréler. 156. çäkelsez dusttan çäkelle duşman ärték. 157. çäjepsez bër Alla-çena buler. 158. çäjepsez dust ezlägän dustsez käler. 159. çäker késênêy äkêsêz törnä bulep keçkera imêş. 160. kâja bârsay da bër köjäs. 161. kârça kârçaney kuwên çekarmas. 162. kârçaney bër kuwê bukta, ikênçêsê ukta. 163. kâjtkan mâlda büräküt bâr. 164. kârça uzênêy bâlasen «âp-âçem» dip sêjâr imêş. 165. kunak êj ejäsênêy isägê. 166. keçjêrâ tökôrmü; kâjtêp sũ ecärsên. 167. kol äşaranden suwjlär. 168. kâlçan êşkü kâr jäuwar. 169. kezem, siyâ äjtâm; kilênem; sin teyla! 170. kezarep çekkan köjâşne bolôt kâplej. 171. kârçadan kârça tuçar. 172. kârama késênêy uzênä, kâra äney suzênä. 173. kibän ästenda teçkan ulmäs. 174. kirpê bâlasen «jómöröçenam, jómöşäkkenam» dip sêjâr imêş. 175. kêsêgä çökör kâzma, uzêy töşärsên. 176. kêtüüdän äjreçyan kujne bure äşaj. 177. kup kârtlar ecëndü bâla buler dänä, kup bâlalar

tével szaporodnak a hösök. 147. Az eke alja sárarany. 148. Megfejeshez teje nincs, megnyíráshoz gyapja nincs. 149. Az egészséget igen nagy gazdagságnak mondják. 150. A vizen nem ismerhető fel a hajó nyoma. 151. A vak sokat lát, a sánta sokat jár. 152. Ha a tyúk meghízik, feneke összenő. 153. Lakodalom nincs bosszúság nélkül. 154. Édes nyelv a kígyót is kicsalja lyukából. 155. Ha hegy a hegyvel nem egyesülhet is, ember emberrel egyesülhet. 156. Esztelen barátnál többet ér az okos ellenség. 157. Hibátlan csak az egy Allah. 158. A ki hibátlan barátot keres, barát nélkül marad. 159. Mint mondják, a szegény ember pénze daruvá válik és kiáltoz. 160. Akárhova megy is egy a nap. 161. Varjú varjúnak a szemét nem veszi ki. 162. A varjúnak egyik szeme a trágyán, másik a nyilon. 163. Visszakerült jószágon áldás van. 164. Mint mondják, a varjú azzal becézi fiát, hogy «hófehérkém.» 165. A vendég a házigazda számára. 166. Kútba ne köpj; ha visszatérsz, vizet iszol. 167. A szolgálta azt beszéli, a mit evett. 168. Maradó (halogatott) dologra hó esik. 169. Lányom, neked mondom; menyem, te hallgass ide! 170. A vörösén (tüzesen) kelő napot felhő borítja el. 171. Varjútól varjú születik. 172. Ne nézz az emberre magára, tekints szavára. 173. Boglya alatt nem döglök meg az egér. 174. Mint mondják, a sün is úgy becézgeti a fiát, hogy «gömbölyűcském», «puhácskám»! 175. Másnak vermet ne áss; magad esel bele! 176. A nyájtól elvált juhót megeszi a farkas. 177. Sok öreg

éčendä kárt buler bala. 178. kukkä mensäy, äjarendan tárter; jirgä kersäy, kolärendan tárter. 179. kup suzdän äze jäyşe, äz suznëy uzë jäyşe. 180. kuздän töškän téldän töšä. 181. máj-čulmägë tešendan belëner. 182. mäł ejäsënä öjšär imëš. 183. här këmneý bärmaŕe uzënë täba käkrë. 184. jáman sejer jázda bö-zäular. 185. játimneý kärne jidë. 186. julärne čäčëp usturmäj-lär, ul uzë usä. 187. jäyšelekka jäyšelek här kesëneý ešë dër, jámanlekka jäyšelek ir kesëneý ešë dër. 188. jeŕlamayan bäläya imčäk birmäjlä. 189. jil tejmäj ulän bäše selkënmäs. 190. játim-lärneý bájramë jäne kulmäk keýgändä. 191. jükän kez kijäudän kurekmas. 192. jökläyan jelanneý keýreŕena bäsma. 193. jäyşe ätka bër kämče, jáman ätka meý kämče. 194. jukne kiräk täp-terer. 195. juldašëy süker bulsa, kuzläreŕne jómöp tör. 196. jäyşe çäten äreš önen käbab ütär, jáman çäten bödäj önen çarab ütär. 197. jáman ät belän terełgändän jäyşe ät belän ulgäneý ärtëk. 198. jelan čäkkän kesë kindëradän kurkar. 199. jidë täpker ulčä, bër täpker kis. 200. jäyšeŕa eýärgän čäčäkkä, jámanŕa eýärgän tözäkkä.

közt a gyermek tudós lesz, sok gyermek között az öreg gyer-
 mekké lesz. 178. Ha égfelé szállsz, lábaddnál fogva húz, ha föld
 alá bujsz, fülednél fogva húz. 179. Sok szóból kevés jó, kevés
 szó maga jó. 180. A mi a szemből kiesett, a nyelvből is kiesik.
 181. A vajas fazék kívülről megismerhető. 182. A jószág gazdá-
 jához hasonló. 183. Mindenkinek az ujja maga felé görbül.
 184. Rossz tehén tavasszal borjazik. 185. Az árvának hét gyomra
 van. 186. A bolondot nem vetés útján termesztik, az magától
 terem. 187. Jóért jóval (fizetni) mindenkinek dolga, rosszért
 jóval igazi (derék) ember dolga. 188. Nem síró gyermeknek nem
 adnak emlőt. 189. Ha szél nem éri, nem rezeg a fű teteje.
 190. Az árváknak akkor van ünnepük, mikor új inget öltenek.
 191. Eladó leány nem fél a vőlegénytől. 192. Alvó kígyónak
 ne lépj a farkára. 193. Jó lónak egy korbács, rossz lónak ezer
 korbács. 194. A meg nem levőt megtaláltatja a szükség. 195.
 Ha útitársad vak, a szemeidet csukva tartsd. 196. Jó asszony
 rozslisztből peccenyét csinál, rossz asszony a búzalisztet is el-
 pocsekolja. 197. Többet ér jó névvel meghalnod, mint rossz
 névvel feltámadnod. 198. A kit kígyó mart meg, az madzagtól
 is fél. 199. Hétszer mérj, egyszer vágj. 200. A ki a jót követi,
 virághoz, a ki a rossz után megy törbe (jut).

C) Apró elbeszélések.

1.

bér bāškert bér ūres belān kālāya kilēp, jir sātep bik āyca ālase kilgān. bular bērgālāsēp bér ūrenda ūteralar ikān ūres bāškerťka jānleš kārēlran sājen ājtā ikān: «winawat» dijēp, ūres bu suznē bér ničā tāpkēr ājtkāč, bāškert žāwab birēp: «min hēnēy mina watēydan tun tektērājēm-mē!» digān imēs.*)

2.

ikē bāškert kālāya āuwāl märtābā kilgānlār. bular ešētkānlār ējē kālada «gastīnicalar» bārēlren, hām ānda tōrlē tōrlē āšlar āšarġa mēmkenlēgēn. bu bāškerťlar gastīncarġa kērābēz dijēp ġubernatōr kančellareġasena kērgānlār dā ājtkānlār: «dāwaj bēr jōd pēlmēn!» — kančellareġada ġrťtebar itmāgānlār. mundan suġ bāškerťlar ājak tibēp «tidrāk bēr jōd pēlmēn!» dip cākēlran-

1.

Egy baskir egy oroszszal a városba jöven, földet eladván pénzhez szeretett volna jutni. Ezek egy helyen együtt üldögélvén, az orosz valahányszor véletlenül meglökte a baskirt, ezt mondta: «winawat!» és az orosz ezt a szót egy nehányszor megismételvén, a baskir feleletképpen így szólt: «Hát én a te *mina* vattádból subát varrassak?»

2.

Két baskir első ízben került a városba. Ezek hallották volt, hogy a városban vannak vendéglők s hogy ott különféle ételeket lehet enni. Ezek a baskirok, abban a hiszemben, hogy vendéglőbe mennek, bementek a kormányzó irodájába és így szóltak: «Ide vagy száz pilmint!» — Az irodában nem ügyeltek rájuk. Ezután a baskirok lábukkal tombolva kiáltottak: «Szaporábban vagy száz pilmint!» Az irodában levő emberek erre azt

*) A *kāla* «város» szón Ufa értendő. A baskirok pár évtizeddel ezelőtt hihetetlenül potom áron kótyavetyélték el a földjüket; kaszálóik, szántóföldjeik pár kopekért, vagy egy font teáért holdszámra kerültek a betelepülő oroszok birtokába (lásd a 15. közmondást!). A mi baskirunk az orosz «виноватъ» = «bocsánat» szón valami vattafélét ért — *hīnēy* a tatár *sīnēy* v. *sīnēy* szónak baskiros ejtése. A baskirokról egyébként a sokkal éllemesebb és szemfülesebb tatárok számos bohóságot beszélnek. Ilyen a következő is.

lar. kančellarejadaye kešelär «bu neĵ ĵäl?» dijep söräsalar, başkertlar «beđ bu gaslıñıcaĵa pəlmən äšarĵa kərgün kešelär» dip äjtsälär dä, äxerenda başkertlar äziöwkada ütərep çekkanlar.*)

3. jidė bāžanė buirė äšaranneĵ ĵıkäjäte.

äwwälge zamanda bėr kešenėĵ jidė keze bār ikän. ul jidė kezen jidė kijäwğä birdė. bėr kən kezlarene kijäwüläre belän bėrgä kunakka çäkerep bäresena da tügez seĵ wä ĵermätlär kujyan. äläĵ bulsa da kijäwülärnėĵ här käjsese käjnatase belän käjnanasena bāžalarendan ärteĵrak söuklu bulase kilä idė. şulaj bėr niçä kən seĵlanep öjlärenä käjtep kitkänlärde. bāra töräç ĵulda bėr buirė öcörap jidė bāžanėĵ bėrsenä täşlanep äšaj başlade. käljan bāžalare bėregėp äne buirėdän kötkarü tügel; bälkė här käjsese eçlärendä äjtälär imėş: «äšaj birsėn! käjneşemez äne bigräk seĵlayan idė. ul bulmasa, söukluuräk bulermen» dijep, ändan suĵ buirė ikėncėsenä jäbeşkändė. käljan biş kijäu şulajuk «äšaj birsėn! ul bulmasa, min söukluuräk bulermen» dip eçlärendän äjtkänlär

kerdezték, hogy «micsoda állapot ez?» s a baskirok azt mondták, hogy «mi ebbe a vendéglöbe pilmint enni jött emberek vagyunk» s végül a baskirok a dutyiban való tartózkodás után jutottak ki.

3. Hogyan ette meg a farkas a hét sógort.

Egykor egy embernek hét leánya volt. Hét leányát hét vőnek adta. Egy napon leányait férjeikkel együtt vendégül híván valamennyiüket egyforma vendégséggel és emberséggel látta el. Mindazonáltal a vők mindegyike azt szerette volna, hogy ipának és napának kedvesebb legyen sógorainál. Így néhány napig vendégeskedvén elindultak haza. A mint mentek mendégéltek, útközben egy farkas kerülvén eléjük, rávetette magát a hét sógor egyikére és elkezdte enni. A többi sógor együtt nem hogy azt a farkastól megszabadították volna, még magukban így szoltak: «Csak hadd egye meg! a feleségünk öccse őt jobban megvendégelte. Ha ő nem lesz, én kedvesebb leszek.» Azután a farkas a másodiknak esett neki. A többi őt vő magában így szolt: «Csak hadd egye meg! Ha ő nem lesz, én leszek kedve-

*) *dāwaj* = orosz давай «adj»; — *jöd*, *tidräk*, *bėd* a tatár *jöz*, *tizräk*, *bėz* szavak baskiros ejtéssel; — *pəlmən* oroszul: пельмень «vagdalt hússal töltött gombócféle.»

imes. *ozon suwney keskase sul, kem bure bu jide bazeane hammäsen dä beräm beräm asap betergän imes.**)

4. *çajläcän dustney çikäjäte.*

bër wäket äjü belän tölkë düst bulanlar. bular urtäk bulep sälkan cäcäkänlär imes. köz jitep sälkanne özär wäket jtkäc tölkë äjüra äjtä idë: «jä duskaj, m'na indë sälkan jiteşte; munë bulesërgü kiräk. sin jir ästendayen teläjsen-më, jäki jir östendägen teläjsen-më? mäjlëy pädeša, telägänëynë ä!» digüç, äjü östën eçtejar kelep sälkanne jäfraklaren jejep älep enenä kajtkan. asap kârasa, jimesnëy bër dä tämë juk-te. «fäjdasez närsä ikän; çezmätem äram kittë» dip ukenä imes. ändan suy bër kön tölkënenë enenä bärepe «jä duskaj, sinëy ölöšëy niček? tämë bär-me?» digän. älbittä tölkë sälkanne cëkarep äldëna asarça kujar. äjü asap kârasa eçendän äjtä imes: «es bulaj ikän, düstem minë äldayen: tökta indë! tarjen urtäk bër närsä cäcäsäk, ästen älgermen» deç

sebb!» Hosszú szónak a rövidje (száz szónak is egy a vége) az, hogy a farkas ezt a hét sógort egyenként mind megette.

4. Elbeszélés az ármányos barátról.

Egy időben a medve meg a róka barátok voltak (lettek). Ezek közösen répát vetettek. Eljövén az őszi, s a répaszedés ideje elérkezvén, a róka így szólt a medvéhez: «Hát, barátocskám, ime megérett a répa, meg kell rajta osztoznunk. Te a föld alatti részét akarod-e, avagy a föld feletti részét akarod-e? Óhajtásod nekem parancs, vedd, a melyiket akarod!» így szólván (a róka), a medve a felső részét választván a répa leveleit összeszedvén barlangjába vitte. Mikor megízlelte, az ételnek semmi íze nem volt. «Haszontalan holmi; fáradságom kárba veszett» szólt és büslakodott. Azután egy napon a róka barlangjába menvén így szólt: «Ej, barátocskám, milyen a te részed? van-e íze?» Persze a róka előhoz egy répát és eléje teszi, hogy egyék. A mint megízlelte, magában így szólt: «Így állván a dolog, barátom engem rászédett. Várj csak! Ha még egyszer közösen vetünk

*) Az *imes*-sel összetett, továbbá a *-gan*, *-gän* képzős múlt idők különösen mesékben gyakoriak, s teljes értelmük csak úgy volna visszaadható, ha a mesét azzal kezdenők: «azt hallottam, hogy» v. «azt mondják, hogy» és az egész mesét ennek megfelelően függő alakban szövegeznők.

imés. *ikenée jel bular jänü ırtäk bulıp bödäj cäčkänlär. urak wäkte jütkäc. bulterıredaj jänü tölkä äjüra «jir ästendayen jä jir ästendägen älasen-me!» digäc. äjü «juk! juk! jir ästendayen älamen» digän. ändan äre tölkä bödäjne urep äjüra kämlen käldeıyan. äjü kämelne tämerläre belän jelkep enenä älep käjtep äşap kārasa, jänü äşen bik tämsöz täpkan, wä tölkeney äşen bik jäxşe täpkan. ändan suı uz eçendän äjtä imés: «çäjlälä kemsänä! törlö jäktan tozäk körep minem kebäk ägrane tozäkka töşsä rä ikän!» digän.*

5. çäjlägä kārşe çäjlä kelıanney çikäjätä.

bır wäket törnä belän tölkä dust bulıp, tölkä törnäne uz eşenä kunakka cäkerıyan imés wä täba eştenä bır äz seıekkena kēsäl sälep, kunayeney äldena kujep şunda uzä dä bergä üterıyan imés. törnä seıek kēsälne nıkadar cükesa da bır närsä dä äuzena eläkmej imés, amma tölkä «āsasana, seıle kunayem!» didä, kēsälneıy bāren jālap bētergän dä kunayene şulaj äc käldeıyan. törnä tölkeney bu çäjlāsēn eçenä sälep ul da bır kēn tölkenē eşnē kunakka cäkerēp bır tār wä tirān cūlmäkneıy tēbenä bır äz börçäk sälep tölkeney äldena kujıyan da idē, uzē dä şunda bergä üterēp,

valamit, az alját választom.» A következő esztendőben ezek ismét közösen vetettek búzát. Elérkezvén az aratás ideje, mikor a róka, miként a megelőző évben, így szólt a medvéhez: «A föld alatti részét, vagy a föld feletti részét veszed-e?» a medve így szólt: «Nem, nem! én a föld alatti részét veszem.» Erre a róka a búzát learatván, szárát a medvének hagyta. A medve a szárát gyökerével együtt kitepte, barlangjába vitte s mikor megízlelte, ételét megint nagyon izetlennek találta. Azután magában így szólt: «Ravaszság! minden oldalról tört vetve, törbe csalta a magamfajta balgát.»

5. Ravaszságra ravaszsággal.

Egy időben a darú meg a róka barátságra lépven, a róka a darút vendégül hívta a maga házához és egy tálba egy kevés híg zabkását téve vendége elé tette és maga is leült vele együtt. Bármennyire csipkedte is a darú a híg zabkását, semmi sem akadt a szájába, azonban a róka így szólt: «Egyél, kedves vendégem!» s a kását mind megette s úgy vendégét éhesen hagyta. A darú a rókának ezt az ármányát szívére vevén, egy napon ő is vendégül hívta a rókát a házához, egy szűk és mély edény fenekére egy kevés borsót tett, azt a róka elé állította, ott maga

ášarŋa kerésép «ášasana, kunarəm! sin miné fäläncü wäketta késül belän bik sejlaran ideŋ. nik ásamejsen?» didé. uzé áz wäketta börcäkne bären cukep betérep tölkéné ác käldeŋan imés. šulaj báŋarə burčen tulägändé.

6. jänge bulde dip iskené zur kurergü tejés tügelneŋ ɣikäjäté.

bér járle kési urmanŋa üten kisärgü bäreŋ, ánda bér ulgän tölke táŋkan imés. bu tábeštan séjónép üten da kismäj šul tölkéné ikmäk kápčereŋa sälep éjénü kájteŋ kitkän. bu áŋaj éjénü kájtsa, ɣätene mičkü jákkan ikän. bášendan koläkcenen sälŋan da tizruk utka átkan imés. ɣätene «sinü neŋ bulde? — koläkceneŋne utka jákteŋ?» digäc. «kečkerma, ɣäten! tölke töttóm, jänge koläkcen tegämén. mundaj iskené utka jákmej nišläjém?» digän. ándan suŋ kápčereŋ álep kárasa. kápčere tišelgän-dé, tölke dá juk, ikmäk tá juk, ul árada iske koläkcen da jänep ut bulŋan. ul mal'ün tölke jureŋ ikmäk urlar öcön ulgängü säleneŋ játkan, šundaj ɣäjlä belän kápčekne tišep, häm uzé töšep kálep bár ikmäkné dá

is leült vele, s evéshez látva így szólt: «Egyél vendégem! Te engem egy ízben nagyon megvendégeltél zabkásával. Miért nem eszel?» Maga rövidesen felcsipkedvén az egész borsót, a rókát étlen hagyta. Így hát visszafizette tartozását.

6. Elbeszélés arról, hogy az ócskát nem kell megvetni azért, hogy új akadt.

Egy szegény ember elment az erdőre fát vágni s ott egy döglött rókát talált. E leletnek megörülve, a nélkül hogy fát vágott volna, a rókát kenyeres zsákjába dugva megindult hazafelé. Mikor ez a bácsi hazaért, felesége éppen tüzelt volt a kemenczében. Fejéről lehajítván a süvegét, gyorsan beledobta a tűzbe. Mikor a felesége azt mondotta, hogy «mi lelt téged? — tűzbe dobtad a süvegedet?» így szólt (az ember): «Ne lármázz, asszony! Rókát fogtam, új süveget varrok. Mit csináljak az ilyen ócskával, ha el nem égetem?» Azután, a mint fogja és nézi a zsákját, a zsákja ki van lyukasztva, se róka nincs, se kenyér nincs, azonközben pedig az ócska süveg is elégvén, tűzzé lett. Az az átkozott róka egyenesen kenyérlopás céljából tettette magát döglöttnek és hevert úgy, és ilyen fufanggal a zsákot kilyukasztván, maga is kiesett belőle s a kenyéret is mind ki-

tösörögän ikän. şunday säbak ukeçac äçaj gumer bujenca iskene çur kurmäskä ugët wä näsiçät birgän imiş.*)

7. bër nāmākül eşneç çiküçäte.

bër kën jäbalak niček-ter bër çepček äulap äne äşamakçe bulyanda çepček äya äjtkän imiş: «ä j bäter, takdirgü çära çuk inde. sin minä äşaisen. läkin şunçena äjtsänä: sinëç äteç niček? hiç bulmasa uzemne çarathan bäterneç äten belëp uläjëm» digän imiş. jäbalak äwäldä äuzen äçar äçmas «minëm ätem jäfalak» digän. çepček «çuk, bäter; köläçem bik eşetmäç; keçkerebrak äjtsänä!» digän. ul wäket jäbalak äuzen tuç tuç äcep «minëm ätem jäbalak» digän. çepček äuzendan kötolöp öçkan da kitkän-dë. bäs jäbalak uz uzën şeltülöp äjtä imiş: «jä min kem bulçem? bälalarça tël ugrätüçë möçällem bulçem-me, jäki kur'an maşak itterüçë käre bulçem-me? uz ätemne şulaj keçkerep äjtmäsäm bulmej-mu?» digän imiş.

hullatta. Ilyen leczke után a bácsi egész életében azt tanácsolta, hogy az ócskát nem kell megvetni.

7. Mese egy oktalan dologról.

Egy napon egy bagoly valahogyan verebet fogott s mikor azt éppen meg akarta enni, a veréb így szólt hozzá: «Ej vitéz, a sors ellen nincs mit tennem immár. Te engem megeszel. Azonban legalább azt mond meg: mi a te neved? Legalább úgy haljak meg, hogy tudom a nevét annak a vitéznek, a ki engem szeretett.» A bagoly először ki is nyitotta a száját, nem is, és így szólt: «Az én nevem fagoly.» A veréb így szólt: «Nem vitéz; fülem nem jól hall; hangosabban mondjad!» Ekkor a bagoly száját teljesen kinyitván így szólt: «Az én nevem bagoly.» A veréb (erre) szájából kiszabadulván, elröpült. A bagoly meg önmagát szidva így szólt: «Hát ugyan ki vagyok én? gyermekeket beszélni tanító mester lettem-e, vagy koránt (korán olvasást) gyakoroltató olvasó (felolvasó) lettem-e? nem lett volna-e jó az is, ha nevetem nem mondom olyan hangosan?»

*) Mint e mese címéből, meg a többiekéből is kilátszik, a tatár sokszor egész mondatokat egy szónak véve viszonyragokkal lát el, mint itt a «jane bulde dip iskene çur kurerga tejëş tüçel» közmondást a genitivus raggal. A näsiçät arab szó az utolsó mondatban szinte fölösleges vele egyértelmű ugët mellett.

8. *bēr urensesz eşnēy χikājātē.*

bēr kejēm tēgūcē jālgez julda bārep tōryanda bēr āt burēgū oōorap, burē mung āsamakēg bulgan īmēš. tēgūcē āya ājtkān dēr: «bāter, sin minē āsamakēg bulasēn; cāram juk. tākin āuwāl bu-jēnne wā inēnnē ulcāp kārāmajēnēa kārneņa sejarmen-me ikān?» dijēp, burē «jārar; ulcāp kāra!» digān imēš. tēgūcē kápčējendan timēr āršēnēn cēyarep ulcāgān bulep burenēy kejrejendan tōtep ālep šulaj kiskān imēš. χatta burē issēz jējēlep kāljan-dē da tēgūcē uz julena jōrēj birgān imēš. bēr āz wākettan suy burē isēn jējraē uz uzēnā ājtū imēš: «jā minā bujēmnē inēmnē ulcātergā nigā kirāk idē? min āsel kejēmlār tēkterāmen-mē, jāki χaskār χēzmātēnā kērāmen-mē? bu kēšī bōtēnnāj kārņema sejmāsa, bēr āzen āšap kitsām bulmaj idē-mē?» digān imēš.)*

9. *mākūl žāwab χikājātē.*

bēr kōn bēr bāj kēšigā ber fāker kilēp kejūčēlek belān ojnū kērēp ūtēryan wā bēr dā tubāncēlek kursātmāj wā ādlāb sāklamaj,

8. Elbeszélés egy helytelen dologról.

Mikor egyszer egy ruhavarró (= szabó) egyedül ballagott az úton, egy éhes farkassal találkozott, s a farkas meg akarta enni. A szabó így szólt hozzá: «Vitéz, te engem meg akarsz enni, nem tehetek róla. Azonban a (tested) hosszát és szélességét ha meg nem mérem, beleférek-e a hasadba?» A farkas így szólt: «Helyes; mérd meg és lásd!» A szabó elővette zsákjából vasrőfjét és mintha mérni akarná a farkas farkát megfogván, úgy levágta. Annyira, hogy a farkas eszméletlenül összerogyott és ott maradt, a szabó meg ment tovább a maga útján. Kevés idő múlva a farkas összeszedvén eszméletét, így szólt magában: «Minek kellett nekem szélemet hosszamat megmérnem? Finom ruhát varratok-e magamnak, avagy katonai szolgálatba lépek-e? Ha ez az ember egészében nem fért volna a hasamba, nem ehettem volna-e meg egy részét?»

9. Okos felelet.

Egy napon egy gazdag emberhez egy szegény jöven, merész-séggel bement a házába, leült s annélkül, hogy alázatosságot

*) Az *urensesz* szó teljesen egyértelmű a francia «déplacé»-val. Az utolsó mondatban az *āšap kitsām* kifejezés = *āšaj birsām* ha me gettem volna.

älase bär keşe şikelle äyça söräj der. muney eşenden çäjran buler
 ecänden «jukisä bu keşegä uzäm önötkan burçem bär-mikän?» dip,
 ujlap, ädäb belän-genä «jä kärendäs, nindäj äyça söräjsen? mindä
 çäkeñ bär-mu?» digän. fäker äjtkän: «bäli, çäkem bär. bez bäremez
 da bär ädäm ätaney bälalare, bär berëmezgä kärendäslär bulamez.
 kärendäslärneñ mäle urtak bulerça tejış. şineñ bukadar bäjleçegdan
 miñä tejış älöşne sörej kildem» digän. bäj «bik çuş kildem, kärendäs;
 rästne äjtäsen. min şinä tejış älöşne ärtetçe belän biräjem» dip
 kësäsändän bär käre äkça çekarep birgän. fäker «bu niçek zolóm?
 bukadar bäjlektan minem älöşüm bär äkça-çena-mu?» digäc, bäj
 äjtkän: «minem bukadar bäjleçem bulsa, şulkadaruk şineñ këbäk
 kärendäslärem dä kub. ägär ul kärendäsläremä hämmäsänä şulaj
 bërär äkça birä kitsäm ide, bu mälem-çena tügel, däçe muney
 kadar jözläb ärtäk bulsa da, jitmäs. şinä älöşenjä tejär kadärdän
 jözläb ärtäk birdem. kub därwä kela başlasa, bu bär äkçaneñ
 jöz älöşendän tuksan tüzezen käjtarep birergä kiräk buler» digän
 imes. bu çäwabne äjtkäc, ejätsez därwiş riza buler şul bär äkçaneñ
 söjenep älep kitkän imes.*)

mutatna, vagy a tisztességet megtartani, pénzt kér, mint olyan
 ember, a kinek járandósága van. Ennek dolgán elcsudálkozva
 (a gazdag) magában így gondolkozott: «Hátha ennek az ember-
 nek tartozásom van, a miről magam megfeledkeztem» s aztán
 egész finoman így szólt: «Testvér, miféle pénzt kersz? van raj-
 tam követelésed?» A szegény ember így szólt: «Igen is, van
 jussom. Mi mindnyájan egy ősapának vagyunk gyermekei, s így
 egymásnak testvérei. Testvérek vagyonának közösnek kell lenni.
 A te nagy gazdagságodból az engem megillető részt kérní jöttem.»
 A gazdag így szólt: «Én a neked járó részt megadom neked
 tetézve.» Ezzel erszényéből kivevén egy apró pénzt, odaadta.
 A szegény így szólt: «Micsoda igazságtalanság ez? Akkora gaz-
 dagságból az én részem csak egy pénz?» a mire a gazdag így
 szólt: «Ha nekem ennyi vagyonom van, ugyanoly mértékben sokan
 vannak hozzád hasonló testvéreim is. Ha ama testvéreim mind-
 egyikének így egy-egy pénzt adnék, nem csak ez a (mostani)
 vagyonom, hanem ennek százszorosa legyen bár, nem volna elég.
 Neked a részedül kijárónál százszorosan többet adtam. Ha so-
 kat kezdesz feleselni, eme pénznek kilenczvenkilencz századrészt
 kénytelen lesz visszaadni.» A mint (a gazdag) ezt a feleletet
 elmondotta, a szemérmetlen koldus megnyugodott s örömmel
 vevén azt az egy pénzt, elment.

*) A *birä kitsäm ide* «adnék, adnám» kifejezésben a *kit-*
 csak segítő ige.

10. kákré kájen térátkännéj χikájaté.

bórónge zamanda bér járancé bär ikän dér; här kémné bulsa da äldej ikän. bér uzén bik řákelle wä jitézgä ujlap jörögän kesé bär ikän wä här wäket äjtä ikän: «min šul äldarġa juleksam, äya äldanmas idém» dijép, bér kön bu kesé jul belän bära jätkanda jul jānenda bājarę äldar bér kákré kájen téräp tóra ikän. muney juldäšlare «m'na. älégé mäšhur äldar šul!» dijép muna äldarne kursätkänlir iméš. bu äney jānena bärej «jädust, siné äldar dip äjtälär wä bik äldarġa östä dip äjtälär. miné dä äldaj älersen-me? jä äldap kārale!» äldar äjtkän. «nik siné äldej älmam? bik tiz äldar idém dä, beräuk häzerdä jānenda äldar kápčerejem juk; äjdä kälde» digän dér. bu jeket uzénéj ująulejrena bik ešanep «bär, äjčändän kápčerejne älep kil! min munda kätöp törörmen» digän. äldar äjtkän: «öjgä bärer idemdä, m'na. bu kájen äuwarġa tóra, kitärgä jāramej» digän. bu kesé ursälänéj «bärsana! kápčerejne kitérsänä! min sin kilgäncü kájenne téräp törörmen» dip kájen ästena kilép, kákré kájenne téräp kälran. äldar šul kitkändän kitkän iméš; bu jitez äle dä bulsa kákré kájenne téräp tóra iméš.

10. Elbeszélés a ferde nyírfa támogattatásáról.

Hajdanában volt egy csaló; az akárkit is rászedett. Volt egy magát nagyon okosnak és ügyesnek vélő ember, a ki mindig ezt hajtogatta: «Ha én azzal a csalóval összekerülnék, én nem hagynám magamat rászedni» s mikor egy napon ez az ember az úton ballagott, az út szélén az a csaló egy ferde nyírfát támogattott. Ennek utitársai megmutatták a csalót, mondván: «Íme az az a bizonyos csaló!» Ez ahhoz odamenvén így szólt: «Barátom, téged csalónak modanak s a rászedésben nagy mesternek mondanak. Meg tudsz-e csalni engemet is? próbálj megcsalni!» A csaló így szólt: «Miért ne tudnálak megcsalni? nagyon hamar rászednélek, csakhogy jelenleg nincs nálam a csaló tarisznyám, otthon maradt. Ez az ember nagyon bizván a maga eszességében, így szólt: «eredj és hozd el hazulról a tarisznyádat! én itt megvárlak.» A csaló így szólt: «Elmennék biz én haza, de íme, ez a nyírfa dülöben van, nem mehetek.» Ez az ember türelmetlenül így szólt: «Eredj, hozd a tarisznyádat! míg visszajössz majd én eltámogatom a nyírfát» és a nyírfa alá állván, ott maradt a ferde nyírfát támogatni. A csaló elment, vissza se jött többé; ez az ügyes (ember) pedig talán még most is a görbe nyírfát támogatja.

11. *bér bérésnä kârşę tĕläklárnę yikäjätę.*

bér kĕşenęy ikę keze bâr ikän dĕr. bĕren igĕn igüćęgü wü bĕren kirpĕć suŕüćęŕa birgün ikän. bĕr kĕn hâr ikę keze ätalaręngę öjĕnä kunak bulep kilgänlâr imĕş. ätalarę kezlarendan sö-räşa imĕş: «jä kezlârem, nićek kĕn kurâsĕz? kijäülâreğĕznęy käsplâre nićek?» dip, bĕresĕ äjtĕp tĕr: «käspĕmez jâman tügel, jâŕşe. bujel kub igĕn cäćtĕk, berâuk, ätekâjem, duâda bula kur, ŕudaj tarala jâuwemlar birsĕn» dip tĕr. ikĕncĕ keze äjtä imĕş: «bĕznęy dâ ŕâlemez, ŕudajŕa sökĕr. irĕm kuŕp kirpĕć suŕup kujde, lâkin, ätekâj, duâ keła kurĕgez äjazlar bulsen, jâuwemlar bula kurmâsen!» dip.

12. *mulla «bir» digännĕ jâratmaj digännęy yikäjätę.*)*

kĕnlârdä bĕr kĕn bĕr mulla äyşezdan süŕa tĕşĕp kitĕp, indĕ bätĕp ulü digändü keşülâr jütĕşĕp «bir kulegęne!» dip keć-keŕĕşkanlar imĕş. mullaya «bir» digän tâwuş bik unâjšĕz ĕştĕl-

11. Ellentetes kívánságokról való elbeszélés.

Egy embernek két leánya volt. Az egyiket egy szántóvetőhöz, a másikat egy téglavetőhöz adta. Egy napon mindkét leány vendégül jött az apjuk házához. Az atyjuk kérdezősködött a leányoktól: «Hát, lányaim, hogy élitek napjaitokat?» Milyen férjeiteknek a keresete?» Az egyik így szólt: «Keresetünk nem rossz, sőt jó. Az idén sok magot vetettünk; csak imádkozzál atyuskám, hogy a jó isten esőt adjon!» A másik leány így szólt: «A mi állapotunk is, hála istennek! az uram sok téglát vetett; azonban atyácskám, imádkozzál ám, hogy derült idő járjon, s valahogy esős idő ne jöjjön!»

12. Elbeszélés arról, hogy a molla nem szereti az «adj» szót.

Mikor egyszer egy molla egy napon véletlenül vízbe esett s már azt lehetett mondani, hogy elmerül és meghal, emberek érkezvén oda így kiabáltak: «Addsza kezed!» A mollának az «addsza» szó nagyon alkalmatlanul hangzott s ki sem nyújtotta

*) A *digän* szó sokszor teljesen olyan értelmű, mint az oszmán *dedikleri*.

gän dä kulen suzmaran imēs. ul kēsēlārñē ārusēnda bēr bēlēklē kēsē munē ānlap, «tót kulēmdan!» digüč, mulla ulēm isrēklē-gēndā «bu kēsē sadaka birā buraj» dip tizuk kulen suzran da, šulaj sūdān tārtēp čekarjanlar imēs.

karját. Ama emberek között volt egy tudálekos ember s mikor az, a dolgot megértvén így szólt: «Fogd meg a kezemet!» a molla a halál kábulatában azt gondolta (= dip) hogy ez az ember talán ajándékot ad neki, hamarosan kinyújtotta a kezét s ugy húzták ki a vízből.

PRÖHLE VILMOS.

Hazai irodalom.

ASBÓTH OSZKÁR. Szláv jövevényszavaink. I. Bevezetés és a különböző rétegek kérdése. (= Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XX. k. 3. sz.) Budapest, M. T. Akadémia, 1907. — Ára 2 kor.

CSOMA KÁLMÁN. Jászberény nyelve. Budapest.

ERDÉLYI LAJOS. A csángók eredete nyelvjárásaik alapján. I. A brassómegyei és háromszéki csángók. Budapest. (Különnyomat a Nyelvőről.)

GULYÁS ISTVÁN. Excerpta lingvæ Hungaricæ. (Exercitia Nicolai Ritzmanni.) Az eredeti kéziratokból sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta — Debreczen.

JENDRASSIK ERNŐ. Nyelvészeti tanácsadó. Orvostudományi írók használatára kiadta a Magyar Orvosi Könyvkiadó-Társulat. Gyoma.

MELICH JÁNOS. Révai Miklós nyelvtudománya. (= Értekezések a nyelv- és széptud. köréből. XX. k. 4. sz.) Budapest, M. T. Akadémia. — Ára 1 kor.

Nyelvemléktár. XV. kötet. (Székelyudvarhelyi kódex, Guary-k., Nádor-k., Lázár Zelma k., Birk-k., Piry-hártya.) Budapest, M. T. Akadémia. — Ára 6 kor.

Nyelvészeti Füzetek. Szerk. SIMONYI ZSIGMOND. 45. PÁLFI MÁRTON. Kolozsvári glosszák. — 47. SIMONYI ZSIGMOND. Igenévi szerkezetek. — 48. SZABÓ LAJOS. A nagykanizsai nyelvjárás. — 49. LACZKÓ GÉZA. Játszi szóképzés. — 50. KLEMM I. ANTAL. Baróti Szabó Dávid nyelve nyelvújítási szempontból. Budapest, Athenæum. 1907—8. — Aruk 1—1 kor.

RÉVAI, JOANNES NICOLAUS. Elaboratior Grammatica Hungarica. Volumen tertium. Jussu Academiae Scientiarum Hungaricæ ... editit S. SIMONYI. Budapest, M. T. Akadémia. — Ára 6 kor.

SIMONYI KÁLMÁN. A Lobkowitz-kódex hang- és alaktani sajátosságai. Budapest.

SZINNYEI JÓZSEF. Finn olvasókönyv mondattani példatárral. Negyedik, javított kiadás. (= Finnugor kézikönyvek. II.) Budapest, Hornyánszky V. — Ára 2 kor.

TIHANYI GÁL. Helyesírásunk küzdelmei. Budapest, Stephanæum.